

BIBLIA ΤΟΥ Ν. Β.

- ΠΕΔΙΟΝ ΑΡΕΩΣ (ποίημα), Δοσένης 1974, Γνώση 1982
Η ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ (πεζά), Κέδρος 1976, Στιγμή 1987
ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ (ποίημα), Κέδρος 1978
Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΚΑΙ Ο ΧΟΡΕΥΤΗΣ (χαρταζή μελέτη), Κέδρος 1979
ΤΑ ΓΟΝΑΤΑ ΤΗΣ ΡΩΕΑΝΗΣ (ποίημα), Κέδρος 1981
Ο ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΣ ΤΗΣ ΣΙΟΠΗΣ (δοκίμιο για την ποιήση), Κέδρος 1982
ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ ΕΝΟΣ ΜΗ ΤΑΞΙΔΙΩΤΗ (ποίημα), Κέδρος 1986
Η ΕΣΘΗΤΑ ΤΗΣ ΘΕΑΣ (δοκίμια), Στιγμή 1988
Η ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΠΤΑΜΕΝΟΥ (ποίημα), Στιγμή 1989
ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ (δοκίμια), Στιγμή 1989
ΒΑΡΒΑΡΕΣ ΩΔΕΣ (ποίημα), Κέδρος 1992
Η ΕΙΡΩΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ (χαρταζή μελέτη), Στιγμή 1994
Η ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΠΤΑΜΕΝΟΥ β' (ποίημα), Παρουσία 1997
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΙΩΝΑ (δοκίμια), Κέδρος 1999
ΣΚΟΤΕΙΝΕΣ ΜΙΛΛΑΝΤΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ, Κέδρος 2001
ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΟΠΟΤΕΧΝΙΑ (δοκίμια), Πόλις 2002
ΣΤΕΦΑΝΟΣ (ποίημα), Κέδρος 2004

Νάσος Βαγενάς

**Η
ΕΙΡΩΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ**

*Κριτικές μελέτες
για τη νεοελληνική γραμματολογία*

στιγμή

ΑΘΗΝΑ * 2004

ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΚΑΜΜΙΑ ΠΕΡΙΟΧΗ τῆς λογοτεχνίας μας δὲν εἶναι τόσο λίγο καὶ τόσο ἀπρόσχετα μελετημένη ὅσο ἡ πεζογραφία τῶν πρώτων μεταπολεμικῶν δεκαετιῶν. Παρὰ τὴν ὑπαρξή ἀρχαίων ἀθροῦν καὶ δύο σχετικῶν μονογραφιῶν, ἀπὸ τοὺς τίτλους καὶ τὴν ἔκταση τῶν ὁποίων θὰ περιέμενε κανεὶς ὅτι τὸ θέμα θὰ εἶχε ἐρευνηθεῖ ἱκανοποιητικὰ (Ἀπόστολος Σαχίνης, *Τὸ Νεοελληνικὸ Μυθιστόρημα: Ἱστορία καὶ Κριτική*, 51980· Γιώργος Βαλέτας, *Τὸ νεοελληνικὸ μυθιστόρημα: Ἡ θεοδία καὶ ἡ ιστορία του*, 21983), ἢ περίοδος αὐτῆ, σὲ μεγάλο βαθμῷ, παραμένει πεζογραφικῶς ἀχαρτογράφητη.

Τὸ «ιστορικὸ» μυθιστόρημα

Ἡ χριτικὴ τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς περιόδου τῆς πεζογραφίας μας χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν κυριαρχία δύο ἀνακριβῶν διαπιστώσεων, οἱ ὁποῖες ἐπαναλαμβάνονται ἀβασάνιστα. Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι ἡ νεοελληνικὴ πεζογραφία ἀρχίζει μὲ τὸ ιστορικὸ μυθιστόρημα (ὄν δεχτοῦμε βέβαια τὴν ἐπιχειροῦσα περὶ ὅτι ἡ πεζογραφία μας ἀρχίζει τὴ δεκαετία τοῦ 1830, παραβλέποντας τὴν πρὶν ἀπὸ αὐτὴν πεζογραφικὴ μας παραγωγή). («*Ἡ Ἑλληνικὴ Δημοσιογραφία*», γράφει τὸ 1953 ὁ Σπύρος Μελάς, «ἀφιερώνει αὐτὸ τὸ τεῦχος τῆς στὸ νεοελληνικὸ ιστορικὸ μυθιστόρημα, γιατί [...] δὲν εἶναι διόλου ἀστοχὸ νὰ ξαίρουμε καὶ νὰ θυμόμαστε ἀπὸ ποῦ ξεκί-

νησε ὁ ἀφηγηματικὸς μας λόγος»¹ «Πρῶτο εἶδος μυθιστορημάτων ἀναπτύσσεται στὴν Ἑλλάδα τὸ ἱστορικόν», σημειώνει στὸ ἴδιο τεύχος ὁ ἄγγελος Τροζάκης² «Τὸ ρομαντικὸ καί, εἰδικότερα, τὸ ἱστορικὸ μυθιστορηματὶ, παρρηρεῖ τὸ 1955 ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, «ἐργεταὶ νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἀφηγηματικὴν παράδοσιν τοῦ λαίτου»³ («Στὴν πρώτη περίοδον», ἐπαναλαμβάνει τὸ 1983 ὁ Γεώργιος Παλαῖος, «ἔχομε τὴν στροφή πρὸς τὸ ἱστορικὸ μυθιστορηματὶ».⁴

Ὁ Σαχλίνης δίνει στὴν ἐξέτασίν του τῆς πρώτης πενηκονταετίας τοῦ νεοελληνικοῦ μυθιστορηματοῦ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἱστορικοῦ μυθιστορηματοῦ σχηματοποιώντας τὰ κεντρικὰ σημεία τοῦ περὶ οὗ σὲ τέτοιον σημείον καὶ διευρύνοντας τὴν ἔννοια τοῦ ὅρου ἱστορικοῦ μυθιστορηματοῦ τόσο πολὺ (τὴν θεωρεῖ ταυτοσημῆ μετὰ τὴν ἔννοια τοῦ ρομαντικοῦ), ὥστε νὰ χωρέσῃ αὐτὸν δια τὰ μυθιστορηματὰ τοῦ γνωρίζει νὰ γράφτηκαν ὡς τὸ 1880, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν *Θάσο Βλέκα*. Ἀρκεῖ καὶ μόνο ἡ ἀνάλυσιν τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν τῶν ἔργων, τὶς ὁποῖες περιγράφει στὸ βιβλίον του μετὰ ἄλλα ἐπιμέλειαν, γὰρ νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς ὅτι ὁ ὅρος μετὰ κανέναν τρόπο δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχύσῃ γιὰ τὴν μυθιστοριογραφία τῶν δύο πρώτων δεκαετιῶν αὐτῆς τῆς περιόδου, γιὰ τὴν ἀκρίβεια ὡς τὸ 1855 ποὺ δημοσιεύεται ὁ *Θάσος Βλέκας*. Ἀπὸ τὰ ἔργα μυθιστορηματοῦ ποὺ ὁ Σαχλίνης ἐξετάζει ὡς τὸ ἔτος αὐτὸ, μόνο ἓνα, Ὁ ἀθέτητος τοῦ Μοδέως (1850) τοῦ Παγκαβῆ εἶναι ἱστορικόν.⁵ Ὁ Λέανδρος (1834) τοῦ Παναγιώτου Σούτσου εἶναι μιὰ ἐρωτικὴ ἱστορία σύγχρονη μετὰ τὴν ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς τῆς ἢ ὑπόθεσιν τοῦ *Ἐξόριστου τοῦ 1831*

1. Ἑλληνικὴ Δημοσιονομία, τεύχ. 138 (1953), σ. 515.

2. Ὁ.π., σ. 529.

3. Τὸ ἱστορικὸν μυθιστορηματὶ, ἐπιμέλεια Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Βασιλικοῦ βιβλιοθηκῆ, 1955, σ. 7.

4. Γ. Παλαῖος, Ἡ νεοελληνικὴ πεζογραφία: Θεωρία καὶ πράξις, 1983, σ. 62.

5. Ὁ Λέανδρος ἐν Τριφυλίᾳ τοῦ Στέφανου Ἐβίου (ἂν δεχτοίμε ὅτι εἶναι ἱστορικὸν μυθιστορηματὶ), ποὺ δημοσιεύεται στὰ ἀρχαῖα τὸ 1851, κυκλοφορεῖ στὰ ἑλληνικά τὸ 1862.

τοῦ Ἀλέξανδρου Σούτσου (1835) διαδοματίζεσθαι τὸ 1831-32. τὸ *Παλιγκάσιον* (1835) τοῦ Σάμουελ Σέρινταν Γιούλσον παραματρεῖται γεγονότα τῆς προηγούμενης δεκαετίας· ἡ δράσις τῆς Ὀρραφῆς τῆς Χίου τοῦ Ἰακώβου Πιτσιπίου, ποὺ γράφεται ἀνάμεσα στὸ 1834-36 καὶ δημοσιεύεται τὸ 1839, τοποθετεῖται γύρω στὸ 1830. Ὁ Ζωγράφος (1842) τοῦ Γρηγορίου Παλαιολόγου εἶναι μιὰ κριτικὴ τῆς πολιτικοκοινωνικῆς κατάστασις τῶν πρώτων ἰθωνικῶν χρόνων· ἡ ἱστορία τοῦ Θέσσαλονδρου (1847) τοῦ Ἐπαμεινώνδα Φραγκοῦδου, ποὺ ἐκτυλίσσεται κατὰ τὴν δεκαετία τοῦ 1820, «ἀποτελεῖ μιὰ δουλικὴ μίμησιν τοῦ Λεόνδρου». Ἡ περιαιμβάνοντας τὰ ἔξι αὐτὰ μυθιστορηματὰ στὸ κεφάλαιόν του μετὰ τὸν τίτλον «Τὸ ἱστορικὸν μυθιστορηματὶ» ὁ Σαχλίνης ἀντιφάσκει μετὰ τὸν ἴδιον τὸν ὀρισμὸν του γιὰ τὸ εἶδος: «Στὸ ἱστορικὸν μυθιστορηματὶ, γράφει, «δὲν ζητοῦμε ἀπλῶς εἶνα θέματα ἀπὸ τὸ παρελθόν [...], ζητοῦμε τὴν αἰσθησιν τοῦ μακρονοῦ καὶ τοῦ ἀντιληπτοῦ, τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ ρομαντικὸν εἶδος ποὺ μὴς προκαλοῦν τὰ παλαιὰ χρόνια, τὴν ἐντύπωσιν πὸς τοῦ ἡμεῶν, ἐνῶ διαβάζομε, σὲ μιὰ ἐποχὴ ὁλόκληρα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ δική μας».⁶

Ἀλλὰ καὶ κανένα ἀπὸ τὰ πέντε ἄλλα, ὡς τὸ 1855, γνωστὰ ἢ μαρτυρούμενα μυθιστορηματὰ, τὰ ὅποια δὲν ἀναφέρει ὁ Σαχλίνης, δὲν θὰ μπορούσῃ νὰ ἐνταχθεῖ σ' εἶνα πλάσιον ἱστορικόν: Ὁ Φιλῶνος (1847) τοῦ Α. Σ. Καλογερόπουλου εἶναι μιὰ ρομαντικὴ ἐρωτικὴ ἱστορία, ὀρισμένα γεγονότα τῆς ὁποίας συμπερικουναὶ μετὰ γεγονότα τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασις, ὅχι ὅμως σὲ ἔκτασιν καὶ μετὰ τρόπον ποὺ νὰ δύνουν στὴν μυθιστορηματικότητά του ἱστορικὸν χαρακτηρισμὸν. Τὸ Ὁ πολυπαθὴς (1848) τοῦ Γρηγορίου Παλαιολόγου, ἂν κρινόμεν ἀπὸ τῆς μυθιστοριογραφικῆς διαθέσεως τοῦ συγγραφέα του, ὅπως παρουσιάζονται στὸν Ζωγράφον, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἱστορικόν· τὸ ἴδιο, ἂν κρίνομε ἀπὸ τὸν τίτλον του, καὶ τὸ Ὁ ἐξωτομμωνικὸς ἢ Τὰ ἐν Κων-

6. Βαλέτας, Τὸ νεοελληνικὸν διήγημα, σ. 77-78.

7. Σαχλίνης, Τὸ Νεοελληνικὸν Μυθιστορηματὶ, σ. 65.

8. Ὁ.π., σ. 40-41.

στατυνοποιεί εκ του έρωτος συμβάντα του του Γρηγ. Κοινόδη (1842), ενώ τα 'Ο πύθης Εοθθ ή Τά ήθη του αιώνος του 'Ιακ. Πιρσιτίου (1848) και Φαίδων ή 'Η ένεστώσα 'Ελλάς του Κων.

Πώντ (1851) έχουν υπόθεση σύγχρονη.⁹

'Όλα δείχνουν ότι το ιστορικό μυθιστόρημα εμφανίζεται στην 'Ελλάδα γύρω στο 1850 και άναπτύσσεται κατά την είκοσιπενταετία 1860-1885. Το προετοιμάζου, εκτός από τα ξένα ιστορικά μυθιστορήματα και διηγήματα που δημοσιεύονται μεταφρασμένα (είτε αυτότελώς είτε σε περιοδικά), και όρισμένα ελληνικά ιστορικά διηγήματα (που δημοσιεύονται πριν από το 1850 σε περιοδικά) με θέματα από την άρχαιότητα ή από τη μεσαιωνική εποχή — ή επανάσταση του '21 ήταν τότε πολύ πρόσφατο γεγονός. Διαφορετικά από ό,τι πιστεύεται ή 'Επανάσταση δεν τράβηξε ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των ιστορικών μυθιστοριογράφων μας. 'Η άποψη ότι για να άντιμετωπίσουν τις έμφυτες στο ιστορικό μυθιστόρημα δυσκολίες, οι 'Ελληνες συγγραφείς, άντι ν' άντιλήθουν από τον Μεσαίωνα ή και από παλαιότερες ακόμη εποχές, όπως έκανε ο Ραγκαβής και άργότερα ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος, θεώρησαν πιο προσηνή και πρόσφορη τη θεματική της πρόσφατης επανάστασης,¹⁰ δεν συμφωνεί με την πραγματικότητα. Από τα δεκαέντε γνωστά ιστορικά μυθιστορήματα των έτων 1847-1885, μόνο δύο, ή 'Ηρώς της 'Ελληνικής 'Επανάστασως (1861) του Στέφανου Είνου και ο Λουκής Λάσας (1879) του Δημητρίου Βυρέλια τοποθετούν τη δράση τους στα χρόνια της 'Επανάστασης.

9. Των 'Εγχειρημάτων άναφέρει ο Κ. Θ. Δημαράς ('Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, 1985, σ. 286) τον Πύθης Εοθθ ή 'Ηλ. Βουρσιβίδης (Σύντομη 'Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, 31976, σ. 334) τον Πολυπόδη το ή 'Εγκυκλοπαιδικών Λεξικών 'Ελευθερουδάκη (Λήμματα Παλαιολόγος, Τηρηγόσι) τα Φαίδων και Φάλαχος ή Βαλέτας (σ. 84, 95) του Φαίδωνα δημοσεύτης, στην 'Εστέρη — 1 Μαρτίου 1851 — μόνο ή άρχή.

10. Mario Vitti, 'Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, μετάφραση Μ. Ζομπιτζή, 1987, σ. 264-265.

'Ο γεαλισμός πριν από τον Θάνο Βλέκκα

'Η δεύτερη διαπίστωση, ή οποία μπορεί να έλεγχεί ως άνακριβής, είναι ή άναφερόμενη στις σχέσεις της πριν από τον Θάνο Βλέκκα πεζογραφίας μας με την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής της. Βασικό σημείο άναφοράς έδώ θα είναι οι μεγάλες του Μάριο Βίττι για την ελληνική άφηγηματογραφία, οι όποιες, με την έστιαση του ενδιαφέροντος στις γεαλιτικές άναζητήσεις όρισμένων συγγραφέων, όδηγησαν την κριτική της πεζογραφίας μας σε ούσιαστικές περιχές. 'Ο Βίττι όρίζοντας τον γεαλισμό ως άντιμετώπιση της κοινωνίας με ματιά κριτική,¹¹ χαρακτηρίζει άντιρεαλιστική την ελληνική ρομάντική πεζογραφία, γιατί θεωρεί ότι δεν άντιμετωπίζει θεαρεδία τις δυσάφεστες πλευρές της κοινωνικής ζωής. 'Ενώ οι ρομάντικοί, γράφει, προτιμούν να άγνοήσουν έντελώς την πραγματικότητα ή και να την άντικαταστήσουν με μιαν εϊκόνα φανταστική που προσώρας τους παρηγορεί, οι γεαλιστές την άντιμετωπίζουν («με διάθεση να αναλύσουν τις πολυάπλες της έκδηλώσεις και να άποδώσουν στα γράφτά τους το περιβάλλον δίχως έξωραϊσμούς και δίχως μυθοποίηση»),¹² Ακολουθώντας τη γενική πεποίηση της κριτικής ότι ό Θάνος Βλέκκας είναι το πρώτο ελληνικό μυθιστόρημα που άσχολεύεται με την κοινωνική πραγματικότητα και της εποχής του, ό Βίττι έντοπίζει σ' αυτό το ήναξη των γεαλιτικών άναζητήσεων της πεζογραφίας μας. «'Ο Παύλος Καλάνας», παρατηρεί, «είναι ό μόνος συγγραφέας που, δίχως να τυφλωθεί από τα ιδεώδη ενός μελλοντικού μεγαλείου της 'Ελλάδας, είχε το θάρρος να κοιτάξει άδιστακτα τις πηλγές της πατρίδας του [...] 'Η καταγγελία του Καλάνα βάζει σε κίνηση και έφαρ-

11. 'Η στανωτική ζωή ή 'Ελλάδα, έπιμέλεια Mario Vitti, 1977, λή.

12. Mario Vitti, 'Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ήθογγραφίας, 1980, σ. 12.

μογή τῆ ρεαλιστικῆ μεθόδου, τῆ μεθόδου δηλαδὴ τοῦ ἀκολοθοῦσαν στὰ δυτικὰ κέντρα ἄλλοι μυθιστοριογράφοι». ¹³

Κατὰ πόσο ὅμως ὁ κοινὸς κριτικὸς τόπος, πάλιν στὸν ὅποιο ὁ Βίττι ἐφαρμόζει τὴν κοινωνιολογικῆς κατευθύνσεως προσέγγισή του, ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα; Εἶναι δυνατὸν σὲ μιὰν ἐποχὴ τοῦ ὄχι μόνο τοῦ Θεατρώ μας, ἀλλὰ καὶ τοῦ λιγότερο ρεαλιστικοῦ ἀπὸ τὰ λογοτεχνικά εἶδη, ἡ ποιήσι, εἴχαν ἔντονα στραμμένη τὴν προσοχὴ τους σὲ καταστάσεις τῆς σύγχρονης ζωῆς, ἡ πεζογραφία μας νὰ ἐκλύεται ἀποκλειστικά ἀπὸ ἐκείνη τὴν κατεύθυνση τοῦ ρομαντισμοῦ τοῦ ἐνθαρρύνει τὴν ἀπόδραση ἀπὸ τὸ παρὸν καὶ τὴν περιπέδησι στὴν ἱστορία ἢ τῆ φαντασία; (γιατὶ, βέβαια, ὑπάρχει καὶ μιὰ «ρεαλιστικὴ» πλευρὰ τοῦ ρομαντισμοῦ, ἡ ὁποία καλῶς λέγεται μιὰ κριτικῆς διαθέσεως ἐνασχόλησι μετὰ σύγχρονα συμβάντα). Τὴν πλήρη ἀπάντησι στὸ ἐρώτημα αὐτὸ μόνο μιὰ ἐνδελεχὴς ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς πεζογραφίας τῶν ἐτῶν 1830-1855 θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ τῆ δώσει. Πρὸς τὸ παρὸν θὰ μπορούσαμε νὰ ἀρκεστοῦμε σὲ ὀρισμένες γενικὲς παρατηρήσεις, οἱ ὅποιες, σὲ συνάρτησι μετὰ τὴς παρατηρήσεις μας γιὰ τὸ ἱστορικὸ μυθιστορημα αὐτῆς τῆς περιόδου, μᾶς ὀδηγοῦν πρὸς συμπεράσματα ἀσύμφωνα μὲ ἐκείνα ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ.

Τὸ κύριο πρόβλημα μετὰ τὴν κριτικὴ τῆς παλαιότερης πεζογραφίας μας εἶναι ὅτι δὲν στηρίζει τὰ πορίσματά της σὲ ἔπαρκὴ ἔρευνα. Ἡ ἀποψη ὅτι ὁ Θάμος Βιέκας εἶναι τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ μυθιστορημα ποὺ ἀσχολεῖται μετὰ σύγχρονα κοινωνικά θέματα, δὲν εἶναι προῖον ἀντοψίας, ἀλλὰ ἀνέλεγκτη ἐπανάληψι μιᾶς κριτικῆς διαπίστωσης, τῆς ὁποίας ἡ ἐγκυρότητα θεωρεῖται δεδομένη. Ὁ παλαιότερος μελετητῆς τῆς μυθιστοριογραφίας μας ποὺ κάνει αὐτὴ τῆ διαπίστωση εἶναι, ἀπὸ ὅσο ξέρω, ὁ Γ. Μαστρογιάννης, ὁ ὁποῖος ὅμως δηλώνει ὅτι μιλάει ἀπὸ μνήμη: «Ἐὰν μὴ ἀπατεῖ ἡμᾶς ἡ μνήμη», γράφει τὸ 1895, «ὁ πρῶτος ἐπιχειρήσας νὰ γράψῃ μυθιστοριάν

13. Ὁ.π., σ. 41.

ἔγρουσαν ὑπόθεσιν ἐγγύφωρον ὑπῆρξεν ὁ Ἀλέξανδρος Παγκαβῆς [...]. Ὁ κ. Καλλιγῆς πρῶτος ἔφερον αὐτὴν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, γράψας τὸν Θάμον Βιέκασ». ¹⁴ Τὴν ἀποψη ὅτι ὁ Θάμος Βιέκας εἶναι τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ μυθιστορημα μετὰ σύγχρονα κοινωνικὴ ὑπόθεσι, ἐπιαναλαμβάνουν πρὶν ἀπὸ τὸν Βίττι, μεταξὺ ἄλλων, οἱ Παλαιμᾶς, Γ. Τσοκόπουλος, Ἀγγ. Τερζάκης, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, Ἀρ. Σαχίνης, Γ. Κορδάτος, καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὸν Βίττι οἱ Π. Πίστας, Α. Πολίτης, Γ. Παγιανός, Π. Δ. Μαστροδημήτηρ. ¹⁵

Ὅμως, ὅπως εἶδαμε, ἔχουμε δεκά μυθιστορήματα πρὶν ἀπὸ τὸν Θάμο Βιέκα μετὰ ὑπόθεσι λιγότερο ἢ περισσότερο σύγχρονη. Τρία τοὺλάχιστον ἀπὸ αὐτὰ (Ὁ ἐξόριστος τοῦ 1831, Ὁ Ζωγράφος, Ὁ πύθλος Εὐνή) πραγματεύονται ἐντελῶς σύγχρονες ἐλληνικὲς κοινωνικὲς καταστάσεις μετὰ κριτικὴ διάθεσι ἀνάλογη μὲ ἐκείνη τοῦ μυθιστορηματοῦ τοῦ Καλλιγῆ. διάθεσι ποὺ τὰ ἐντάσει, λιγότερο ἢ περισσότερο, στὸ πάλαισι τῆς ρεαλιστικῆς προβληματικῆς, ὅπως τὸ ὀρίζει ὁ Βίττι (δὲν καθόρθωσα νὰ βρῶ τὸν Ἐρωτομανῆ καὶ τὸν Πολυπαθῆ). Ἄν ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος στὸν ἀντικαποδιστριακὸ Ἐξόριστο τοῦ 1831 ὑπονομεῖ σὲ μεγάλῳ βαθμῷ μετὰ τὸν ἀχαλῆνιστο συναισθηματισμὸ του τὴς ρεαλιστικῆς του προθέσεως, ὁ Παλαιολόγος καὶ ὁ Πιρταῖτιος κατορθώνουν νὰ περιορίσουν ἱκανοποιητικὰ τὴς ρομαντικῆς σχηματικότητες (οἱ ὅποιες δὲν λείπουν, ἄλλωστε, οὔτε ἀπὸ τὸν Θάμο Βιέκα) καὶ νὰ δώσουν μιὰν εἰκόνα τῶν κακῶς κειμένων τῆς ἐποχῆς τους ὄχι λιγότερο διαυγῆ ἀπὸ ἐκείνη

14. Γ. Μαστρογιάννης, «Νεοελληνικαὶ Μυθιστοριάν», ἐφ. «Ἐστία», 2 Ἀπριλίου 1895.

15. Παλαιμᾶς, Ἀπαντα, τόμ. 2, σ. 507. Τσοκόπουλος, στὸν πρόλογό του στὴν ἐκδόσι τοῦ Θάμου Βιέκα τοῦ 1928, σ. 18. Τερζάκης, σ. 529. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, σ. λγ'. Σαχίνης, σ. 139. Κορδάτος, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, 21988, τόμ. 1, σ. 328. Πίστας, Ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1973, σ. 85. Πολίτης, Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας: Συναπτικὸ διήγημα, 21981, σ. 48. Παγιανός, σ. 64. Μαστροδημήτηρ, Πέντε δοκίμια γιὰ τὴ νεοελληνικὴ πεζογραφία, 1987, σ. 14. Οἱ Πολίτης καὶ Πίστας γράφουν: «τὸ πρῶτο ἴσως».

που μᾶς δίνει ὁ Καλλιγῆς. Μέσα ἀπὸ τὴν ιστορία ἐνὸς νέου, ποὺ ἐρχεται ἀπὸ τὴν ἑπαρχία στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ σπουδάσει, ὁ Παλαιολόγος στὸν *Ζωγράφου* περιγράφει τὴν πολιτικὴ φαιδότητα, τὴ θρησκευτικὴ δεισιδαιμονία καὶ τὴ δίψα γιὰ πλουτισμὸ τῆς κοινωνίας τῆς πρωτεύουσας τοῦ νεοσύστατου κράτους. Ὁ *Πιθηκος Εὐθὺς* εἶναι μιὰ καυστικὴ σάτιρα τῆς ἐλλητικῆς ξενομανίας, τοῦ νεοπλουτισμοῦ ἀλλὰ καὶ τῆς ταξιδιογραφίας τῶν Εὐρωπαίων περιηγητῶν, συνθεθεμένη μὲ τοὺς ὄρους ἐνὸς φανταστικοῦ βεβασιμοῦ. Ὁ Βουτυριδῆς, ποὺ χαρακτηρίζει τὸν *Ζωγράφου* ἔργο «πολὺ ἀνώτερο ἀπὸ τὴς ἄτεχνες προστάθειες τῶν πρώτων μυθιστοριογράφων» μᾶς, τὸν θεωρεῖ παραγνωρισμένο καὶ ἄδυνα λησιμολημένο.¹⁶ Τὸ ἴδιο θὰ ἐλεγεα καὶ γιὰ τὸν *Πιθηκο Εὐθὺς*, ἡ κριτικὴ ἀτυχία τοῦ ὁποῖου ὀφείλεται, πιστεύω, στὸ γεγονός ὅτι δὲν δημοσιεύτηκε ὀδύνηρος καὶ δὲν ἐκδόθηκε μὲ μορφή βιβλίου.¹⁷

Ἀλλὰ τὸ βεβηιστικὸ στοιχεῖο κἀναι τὴν ἐμφάνισή του καὶ στὴ δηγηματογραφία τῆς πρὶν ἀπὸ τὸν *Θάνο Βλέμα* περιόδου, ὅπως ἔχει ἤδη παρατηρήσει ὁ Βαλέτας. Διὸ τουλάχιστον ἀπὸ τὰ διηγήματα τοῦ Δημητρίου Αἰωᾶνος, («Ὁ ἔμπροσ Μάροχος») καὶ («Ὁ υἱὸς τῆς γῆρας») (*Βιβλιοθήκη τοῦ λαοῦ*, 1852) ἀπεικονίζουσι τὴ σύγχρονη ἐλλητικὴ πραγματικότητα μὲ τὴν ἴδια τόλμη ποὺ τὴν ἀπεικονίζει ὁ Καλλιγῆς: τὸ πρῶτο, μέσα ἀπὸ τὴν παρακολούθησιν τῆς οἰκονομικῆς καταστροφῆς ἐνὸς ἐμπόρου ἀναπαράγει τὴν ἀτυμώσασαν ὀρισμένων ὀδυνητῶν πτυχῶν τῆς ἐπαρχιακῆς καὶ τῆς ἀθηναϊκῆς ζωῆς, ἐνῶ τὸ δεύτερο περιγράφει τὴς συνθήκας τῆς διοικητικῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς καταπίεσιν τῶν χωρικῶν ἀπὸ τὰ ὄργανα τῆς ἐξουσίας. Ὁ «Δεάνδρος» τοῦ Κων. Πῶπ (*Εὐτέστη*, 1853) ἐκτός ἀπὸ τὴς φειμιστικῆς ἀναζητήσεις του, μᾶς δίνει καὶ μιὰν εἰκόνα τῶν

16. Βουτυριδῆς, σ. 334-335.

17. Δημοσιεύεται στὴν *Αποθήκη τῶν Ὁφελίμων καὶ Τεσσῶν Ἰνώσεων* (Ἀττάλιος-Δεκέμβριος 1848). Ὁ Πιρταῖος πηροφορεῖ τοὺς ἀγνωστούς τοῦ περὶ οὗτου ὅτι Ὁ *πιθηκος Εὐθὺς* «θέλει τυπωθῆ ἀπὸ τὸν συγγραφέα εἰς ἰδιαιτέρον βιβλίον».

πολιτικῶν ἠθῶν καὶ τῆς κοιμιατικῆς συναλλαγῆς.¹⁸ Ἡ ὑπόθεσις τοῦ «Ἀειάδην» τοῦ Μελίου Π. Βρετοῦ (*Εὐτέστη*, 1848) ἐκτυλισσεται γύρω ἀπὸ ἓνα περιστατικὸ ληστείας—θέμα κεντρικὸ στὸν *Θάνο Βλέμα*—, ἐνῶ τὸ διήγημα τοῦ Πάνου Ἡλιοπόλου *Ἡ αἵματωμένη λίμνη* (Ἐν Ἀθῆναις 1853) ἀναφέρεται, ὅπως δηλώνει ὁ ὑπότιτλός του, σὲ «Περὶ ληστῶν ἀκούσιματων». (Πραγματεύουσι τοῦ θέματος τῆς ληστείας—ἡ ὁποία εἶναι σύνθηες θέμα στὴν ποιησὴ τῆς ἐποχῆς—, συγκεκριμένα τῆς πειρατείας, συναντᾶμε πρὶν ἀπὸ τὸν Καλλιγῆ καὶ στὸ *Παλληγκάσιον*).

Πεβηισμὸς καὶ καθαρῆουσα

Συναφῆς πρὸς τὴ βεβηιστικὴ ἀπόδοσις τῆς πραγματικότητῆς εἶναι ἡ χορήγη μιᾶς γλώσσας ὅσο γίνεται πιστότερη πρὸς τὴν ἐμβλυμένη μιᾶς ἐποχῆς. Ὁ Βίττι, ποὺ ἐφοῖτᾶ εὐστοχα τὴν προσοχὴν στὸ θέμα αὐτό, σημειώνει ὅτι «ὁ βεβηισμὸς ὀδηγοῖσε ἀνεπάρκεια ἀπὸ ὄρους τοῦς ὀροῖμοις στὴν δημητικὴ»,¹⁹ καὶ προβαίνει σὲ μερικῆς παρατηρήσεις γλῶσσοκοινωνιακοῦ χαρακτήρα, ποὺ μποροῦν ν' ἀποτελέσουσι τὴν ἀφετηρία γιὰ μιὰ συστηματικότερη μελέτη πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.²⁰ Ἐπαναλαμβάνοντες τὴ διαπίστωση τῆς κριτικῆς ὅτι στὸν ἀφηγηματικὸ λόγο ἡ εἰσχώρησις τῆς δημητικῆς στὴν καθαρῆουσα ἔγινε μέσω τοῦ διαλόγου, ὁ Βίττι προσδιορίζει χρονονικὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ φαινομένου στὸ *Ἡ σαρτατωρικὴ ζῶη* ἐν *Ἐλλάδι* (1870) καὶ στοὺς πεζογράφους τῆς γενᾶς τοῦ 1880. «Παραδείγματα ἀναφερόμενα σὲ προηγούμενο χρονικὸ διάστημα», γράφει, «δὲν ἔχομε».²¹

18. Πιρβ. Βαλέτας, σ. 96 καὶ 98.

19. *Ἰδεολογικὴ λειτουργία τῆς ἐλλητικῆς ἠθογραφίας*, σ. 83.

20. Ὁ π., σ. 76-83.

21. *Ἡ σαρτατωρικὴ ζῶη* ἐν *Ἐλλάδι*, σ. λα'.

“Ομως ή εμφάνιση τής δημοτικῆς, δηλαδή μιᾶς ρεαλιστικῆς γλωσσικῆς τάσης, στους διαδόγους εἶναι φαινόμενο ποῦ παλαιότερο ἀπό τὸ 1870 και σύγχρονο μὲ τὴν εμφάνιση τῶν πρώτων πεζογραφικῶν ἔργων ἔπειτα ἀπὸ τὴν Ἐπανόσταση. Οἱ διάλογοι τοῦ Ἐξορίστου τοῦ 1831, π.χ., και τοῦ Παλιπραξιῦ περιέχουν μιὰ τυπολογικὴ και μιμικία ἀπὸ τὴν καθαρῶς ὡς τὸν λαϊκὸ λόγον ἀνάλογη μὲ τὸν βαθμὸ μόρφωσης τῶν ὀμιλούντων προσώπων· στὸν Ζωγράφου και στὸν Πιθηγο Εὐθὺ ὑπέρχουν θύλακοι εὐθέως λόγου σὲ δημοτικὴ, ἐκφερόμενου ἀπὸ ἀνθρώπων ποῦ θὰ ἦταν ἀφύσικο νὰ μιλοῦσαν σὲ καθαρῶς ὡς ἡ ἀφήγηση τοῦ πρωταγωνιστῆ στὸν «Γεοργιάνη» τοῦ Δημ. Αἰωῶνος (*Βιβλιοθήκη τοῦ λαοῦ*, 1852), ποῦ καταλαμβάνει ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ διηγημάτος, εἶναι σὲ καθεφὴ λαϊκὴ γλώσσα.

“Οχι μόνο ή χρήση τῆς δημοτικῆς στὸν εὐθὺ λόγο ἀποτελεῖ συνήθες φαινόμενο στὰ παλαιότερα ἔργα τῆς πεζογραφίας τοῦ 19ου αἰῶνα, ἀλλὰ και τὸ ὄλο θέμα τοῦ γλωσσικοῦ ρεαλισμοῦ δὲν εἶναι, γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, τόσο ἀπλὸ ὅσο τὸ παρουσιάζει ἡ ἀντιληψὴ τοῦ διωτικῶν σγῆματος δημοτικῆ = ρεαλισμοῦ / καθαρῶς ὡς ἔξωπραγματικῆ διάθεση. Ἡ γλωσσικὴ κατάσταση τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ νέου κράτους ἦταν τόσο περιπλοκὴ και πολυεπίπεδη, ὡστε ὅποιαδήποτε γλωσσικὴ ὁμοιομορφία σ’ ἕνα πεζογραφικὸ κείμενο (ὁμοιομορφία εἴτε καθαρῶς ὡς τυπικὸ εἴτε δημοτικῶν) νὰ ἀποτελεῖ ἀντιρεαλιστικὴ ἰσοπέδωση. Πόσο πιστὸς στῆ γλωσσικὴ πραγματικότητα τῆς τότε ὀμιλουμένης θὰ ἦταν ἕνας συγγραφέας ἀν προσπαθοῦσε νὰ τὴν ἀποδώσει μὲ αὐτὸ ποῦ σήμερα ὀνομάζουμε δημοτικῆ; Σὲ μιὰ περίοδο ποῦ ἐπιδικώκωνταν — και ποῦ εἶχε ὡς ἕνα βαθμὸ πραγματοποιηθεῖ — ὁ ἐξαρχαϊσμοῦς τῆς ἐλλληνικῆς (ἡ ἀρχαία διδασκόμετη ὡς μὴν ἐλλληνικὴ γλώσσα ἡδὴ ἀπὸ τὸ δημοτικὸ), και ποῦ ἡ ἐναλλακτικὴ γλωσσικὴ λύση ἦταν ὄχι ἡ δημοτικὴ ἀλλὰ μιὰ ἀπλοῦστερη, ἡπιότερη μορφή τῆς ἀρχαίας, ἡ ἀποψη ὅτι ἡ ὀμιλουμένη τῆς ἐποχῆς ἦταν μιὰ, ἡ δημοτικῆ, ἡ ὅτι ἡ καθαρῶς ὡς (στὶς διάφορες μορφές τῆς) δὲν ἀποτελοῦσε γιὰ εὐρεῖες κοινωνικὲς ὁμά-

δες, κυρίως τῶν ἀστικῶν κέντρων, τὴν ὀμιλουμένη, φαίνεται ἀνιστόρητη. Ὅρισμένοι συγγραφεῖς αὐτῆς τῆς περιόδου εἶχαν σαφῆ ἐπίγνωση τοῦ προβλήματος και προσπαθοῦσαν νὰ τὸ λύσουν διοντας στῆ γλώσσα τους μιὰ ρεαλιστικὴ γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς τους μορφή. Ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος, π.χ., νὰ πῶς αἰτιολογεῖ, στὸν πρόλογο τοῦ Ἐξορίστου, τὴν ἀπόφασή του ν’ ἀπιστήσει πρὸς τὸ τυπικὸ τῆς ἀρχαίας ἐλλληνικῆς: «Εἶς τὸν ἀναγνωστὴν ἀνήκει ὁμοίως ν’ ἀποφασίσῃ ἀν ἡ φράσις μου ἦναι καταλλήλος πρὸς τὴν ὑπόθεσιν, και ἂν, ἀποφυγῶν τὰς ἀφηρημένιας ἐνωσίας εἰς τὴν συντάξιν τοῦ Ἐξορίστου, ἐπέτυχαι τοῦ σκοποῦ, νὰ ἦμαι παρὰ πᾶσι καταληπτὸς. Ἡ μερίστη μερὶς τοῦ ἔθνος, τοῦ ὁποίου τόσον ἀθλιῶς παρημελήθη μέγροι τοῦδε ἡ ἐκπαίδευσις, δὲν δύναται νὰ ἐνωήσῃ σῆμερον, εἰμὴ τὰς ἀπλᾶς και ψηλασθητάς, διὰ νὰ εἴπω οὕτως, ἰδέας· πικρὸς δὲ γράφοντος ὁ πρὸς δὴ ὄρος, νομίζω, πρέπει νὰ ἦναι ὄχι ματαία πολυμελείας ἐπιδείξις πρὸς τοὺς ἀλίγους, ἀλλὰ τὸ δυνάτον ὄφελος πρὸς τοὺς πολλοὺς». Και ὁ Παλαιολόγος, ἀπαντώντας στὶς ἐπιεικείας τῶν ἀρχαιολατρῶν ὅτι ἡ γλώσσα τοῦ *Πολυαποδοῦς*, τὴν ὁποία σήμερα θὰ χαρακτηρίσαμε καθαρῶς ὡς, εἶναι «γλωσσικὴ και ἀγοραία, γράφει: «Εἶναι, νομίζω, ἡ καθομιλουμένη σήμερον. Και θεωρεῖται ὅτι χρησιμοποιεῖ αὐτῆ τὴ γλώσσα, γιὰτὶ εἶναι γλώσσα φυσικῆ. «Ὅ,τι δὲν εἶναι συμφωνον μὲ τὴν φύσιν, φιλίμου, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθοῦν». 22 Σὲ σύγκριση μὲ τὴ γλώσσα ἀφικτῶν πρὶν ἀπὸ τὸν *Θάσο Βλέκα* πεζογραφημάτων, ἡ ἀκαμπτὴ, ὁμοιομορφία και συχνὰ ἀρχαϊζουσα καθαρῶς ὡς τοῦ *Καλλιγᾶ* ἀποτελεῖ ὀπισθοδρομία.

Ἐξετάζοντας σὲ μιὰ πρόσφατη μελέτη του τὴν πεζογραφία τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα και προσδιορίζοντας ὡς ἄμεσους προδρόμους τοῦ *Παραβῆ* τοῦ *Αθήνη* τοῦ *Μορέως* και τοῦ *Καλλιγᾶ* μόνο τὸν *Λεωνῆ* τοῦ Π. Σούτσου, τὸν Ἐξορίστο τοῦ 1831

22. Ὁ Ζωγράφος, τόμ. 2, σ. 205-206.

και την Ὀργωνή της Χίου, ὁ Βίρτι συμπρωτάρει ὅτι ὁ Διθένης τοῦ Μορέως και ὁ Θάμος Βλέκας «δὲν ἀντιπροσωπεύουν τὸ ἀποκορύφωμα ἐνὸς ἀφηγηματικοῦ εἴδους ποῦ ἀναπτύχθηκε φυσικὰ στὴν ἑλληνικὴ παραγωγικότητα, ἀλλὰ μᾶλλον μιὰ ξαφνικὴ ἀλλοτρίωση κατεύθυνσης». ²³ Νομίζω ὅτι τὰ ὅσα ἀνέφερα παραπάνω δείχνουν ὅτι τὰ μυθιστορήματα τοῦ Παγκαβῆ και τοῦ Καλιγιᾶ ἀποτελοῦν τὴ φυσικὴ συνέχεια μιᾶς παραδόσης λιγότερο φτωχῆς ἀπὸ αὐτὴν ποῦ περιγράφει ὁ Βίρτι, ἢ ἐξαντλητικὴ ἐξερρήνηση και μελέτη τῆς ὁποίας εἶναι ἀπαράτηρη, ἀν θέλουμε νὰ προσδιορίσουμε τὴς ἀκριβεῖς διαστάσεις τοῦ ἐπιτελέματος αὐτῶν τῶν δύο μυθιστοριογράφων. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς μελέτης πιστεύω ὅτι θὰ ἐπιβεβαιώσουν μιὰ διαπίστωση τοῦ Κ. Θ. Δημαρά, ἢ ὁποία, διατυπωμένη λακωνικὰ στὴν ὀγκώδη Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, πέρασε ἀπαράτηρη: «Μποροῦμε νὰ ποῦμε, γράφει ὁ Δημαράς, «ὅτι τὸ μετεπαναστατικὸ μυθιστόρημα ἔχει τὴν ἀρχὴ του μέσα στὰ σύγχρονα ἐνδιαφέροντα, και ἀποτελεῖ κι αὐτὸ μιὰ ἔκφραση (ὅπως ἀνάλογα παρατηρεῖται και γιὰ τὸ θέατρο) τῆς νεοελληνικῆς ἐθνικῆς συνείδησης. Ἔτσι ἡ δημοσυργικὴ πεζογραφία βαστεῖ μέσα τῆς τὴν προετοιμασία τῶν καταστάσεων ποῦ θὰ ἐρῶν μετὰ τὸν ρωμαντισμό». ²⁴

1988

23. «The Inadequate Tradition: Prose Narrative During the First Half of the Nineteenth Century», *The Greek Novel, A.D. 1-1985*, edited by Roderick Beaton, London 1988, σ. 9.

24. Δημαράς, σ. 327-328.

Ο ΠΙΘΗΚΟΣ ΕΟΥΘ

Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι σενάριο μιᾶς ἐπιμορφῆς γιὰ τὴν τῆλεόραση. Γι' αὐτὸ ἡ δομὴ του εἶναι «τηλεοπτικὴ». Τὸ δημοσεῦμα ὡς ἔχει (προσθέτοντας μόνο τὴς σημειώσεις), γιὰ τὰ πολυμέσρια παρεμβολιζόμενα χωρία τοῦ μυθιστορήματος, στὸ ὅτιο ἀναφέρεται, δίνουν τὴν ευκαιρία στὸν ἀναγνώστη νὰ ἐρῶν σὲ μιὰ πρώτη ἐπαφὴ μὲ ἓνα δυσπρόσιτο κείμενο, ποῦ δὲν ἔχει ἀκόμη ἀνατυπωθεῖ.

Κατὰ τὴν εἰς Ἀγγλίαν διατρεφὴν αὐτοῦ εἶγεν ἀγοράσει εὐφροσύνη πύθικον ἐκ τοῦ γένους τῶν Ὀσανγκουτάνων, ὀνομαζόμενον Ξοθθ, τὸν ὁποῖον ὁ πρώτος αὐτοῦ θεσπότης, εἰς τῶν σφόδρα πολλῶν και πεδερφάνων λόρδων τοῦ τόπου, εἶχε τόσον ἐξημερώσει, ὥστε μετεχειρίετο αὐτὸν κατ' Ἀγγλικὴν ἰδιοκτησίαν ὡς θαλαμηπόλον, ἐκασμευζόμενος νὰ συνεπινοῖται μετ' αὐτοῦ διὰ σχημάτων καθ' ὅλας τὰς περυστάσεις, ἐνεκα τῆς μεγάλης ἀποστοφῆς τῆς ὁποίας ὁ εὐγενὴς λόρδος ἠσθάνετο, ὁδῶκας ἠπαγκάλετο νὰ ταπεινωθῆ εἰς τὸ νὰ ἐκφράσῃ τὰς θελήσεις αὐτοῦ τοῦ λόγου πρὸς τοὺς ὑπηρέτας τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους.

*

Τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ εἰκόνα ποῦ εἴχαμε γιὰ τὴν πεζογραφία τῶν πρώτων πενήντα χρόνων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἔχει ἀλλάξει οὐσιαστικά. Ἡ προσεγτικότερη μελέτη τῶν γνωστῶν πεζογραφήματων και ἡ ἀνακάλυψη λησιμονημένων ἢ ἀγνωστων ἔργων ἔδειξε ὅτι ἡ περιγραφή και ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς πεζογραφικῆς παραγωγῆς τῆς

περιόδου 1830-1880 λίγο ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα.¹ Τρία είναι τα στοιχεία αυτής της εικόνας, που οι νεότερες μελέτες έχουν τροποποιήσει. Το πρώτο είναι η άποψη περί ισχυρής πεζογραφικής παραγωγής. Η έρευνα έδειξε ότι ο άριθμός τών πεζογραφημάτων της περιόδου είναι κατά πολύ μεγαλύτερος και ότι η πεζογραφία της είναι θεματικά πολυμορφική άπ' ό,τι πιστευόταν.² Το δεύτερο στοιχείο είναι η πεποίηση ότι η νεοελληνική πεζογραφία άρχίζει με το ιστορικό μυθιστόρημα και ότι το ιστορικό μυθιστόρημα άποτελεί το κυρίαρχο μυθιστορηματικό είδος της εποχής.³ πεποίηση που άποδεικνύεται έσφαλμένη, όχι μόνο γιατί — έπειτα άπό τή διαπίστωση ότι ο άριθμός τών έργων είναι πολύ μεγαλύτερος — η παραγωγή του ιστορικού μυθιστορηματος έμφανίζεται πεποισμένη σε σύγκριση με τήν υπόλοιπη πεζογραφική παραγωγή, αλλά και γιατί ένας άριθμός μυθιστορημάτων, που η κριτική τά θεωρούσε ιστορικά, δέν είναι ιστορικά, είτε κριθούν με τις σημερινές άπόψεις περί ιστορικού μυθιστορηματος είτε κριθούν με τις άπόψεις του 19ου αιώνα. Στην παραγματικότητα το ιστορικό μυθιστόρημα κάνει τήν έμφάνισή του στην Έλλάδα τó 1850, γνα-

1. Βλ. τις έργασίες: Νίκος Βαγενάς, «Οι άρχές της πεζογραφίας του ελληνικού κράτους», «Η Καθημερινή», 28 Αυγούστου και 4 Σεπτεμβρίου 1988 (έδω σ. 187-98). Άλκης Άγγέλου, «Τό γράμμα του νεοελληνικού μυθιστορηματος»: εισαγωγή στο Γρηγόριος Παλασιόλογος, «Ο Πολιτισμός, έπιμέλεια Άλκης Άγγέλου, Άθνα 1989, σ. 13*-176*. Σοφία Ντενίστα, «Τα τις άρχές της πεζογραφίας μας», Πολίτης, τεύχ. 109 (Νοέμβριος 1990), σ. 55-63. Henri Tonnet, «Α propos des premiers romans et nouvelles neo-helleniques», *Mitris*, VI 1-2, 1991, σ. 89-114. Σοφία Ντενίστα, «Οι άρχές του ελληνικού ιστορικού μυθιστορηματος», *Διαβάζω*, τεύχ. 290 (8 Ιουλίου 1992), σ. 28-34. τής ίδιας, *Τό ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα και ó sir Walter Scott*, Άθνα 1994.

2. Βλ. τόν «Κατάλογο αυτότελώς έκδοσιμένων μυθιστορημάτων και διηγημάτων της περιόδου 1830-1880» της Ντενίστα («Τα τις άρχές της πεζογραφίας μας»), σ. 60-64).

3. Βαγενάς, ό.π.: Ντενίστα, οι παραπάνω έργασίες της.

ρίξει τή μεγαλύτερη άνάπτυξη του κατά τή δεκαετία του 1860 και δέν άποτελεί σε καμία δεκαετία το κυρίαρχο είδος — πολύ περισσότερο δέν άποτελεί το κυρίαρχο είδος της πεντηκονταετίας.⁴ Η δευτέρουσα τάση της πεζογραφίας δέν ήταν η άπόδοση άπό τή σύγχρονη πραγματικότητα σε μιá παλαιότερη εποχή αλλά η περιγραφή της σύγχρονης πραγματικότητας, ή όποια συχνά έπαινε τή μορφή μιáς άπεικόνισης που άργότερα θά όνομαζόταν ρεαλισμός.⁵

Η ύδαία Σουλτανίσα, ή Άσπασία άντη τών Άθηνών της νεωτέρας Ελλάδος, προσέκνηεν εις τó φώς εκ τινος σκοτεινής γωνίας του δια του μαγευτικού ύδατος της εύρησεως ζυμωμένου Φαργίου της Κωνσταντινουπόλεως, του περιέργου τούτου φυσικού ταμείου τών στανίων έτεροκλήτων άντων. Ζώσα δέ άπό δέκα περίπου έτων εν τή πρωτεύουση της Ελλάδος υπό τó σέμνον της χηρείας όνομα, είχεν έλκύσει προς έαυτήν τήν γενικήν προσοχή τών κατοίκων τών Άθηνών, και συγκινήσει δια τών έξόχων άντης πορτογαλάτων και γορρευτικών θελιγήτων τας εύαισθήτους ψυχάς πολλών εκ τών μεγάλων άνδρών και ένδόξων ήρώων της νεωτέρας Ελλάδος. Βεβασιόσι μάλιστα, ότι υπό τών τρυφερών αίσθημάτων του ύδαίου τούτου πλάσματος ήλεκτριζήμενα αί πατριωτικά κεφαλαί τών πρωταγωνιστών της τελευταίας εν Άθήναις μεταπολιτεύσεως, ήρωσαν τó Έλληνικόν έθνος εις τόν κολοφώνια της σημερινής αυτού τελειότητος, εύδαιμονίας και δόξης, και ότι άπό της εποχής ταύτης τά διατάγματα τών διορισμών τών πλειστον ύπαλλήλων του κράτους έργάζοντο και τών γονάτων και καθ' ύπαρξουσιν της άξιερόστου ταύτης Δεσποίνης. Έκει έγκλειόντο οι τίμιοι διαγυριστάι τών έθνικων προσόδων· εκεί διεφλονεκοόντο και έξεκαθαρίοντο τά προσόντα τών γερουσιαστών και ή φιλοπατρία τών ύποψηφών βουλευτών· εκεί έτοργεότο ή ικανότης τών

4. Ντενίστα, *Τό ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα και ó sir Walter Scott*, κεφάλαιο τρίτο.

5. Βαγενάς, ό.π.

ὑπαλλήλων τοῦ κράτους· ἐκεῖ δι' ἐνός νεώματος τῆς ὠγαδίας Σουλτανίτας ὁ μὲν ἐκ τοῦ Μεδρσεσέ διαφυγὼν κλέπτως ἔχειροστονεῖτο οἰκονομικῶς ὑπάλληλος· ὁ ἰηστής, ἔπαρχος· ὁ ἀσυνεδίητος, δικαστής· ὁ μαστροπὸς, πρῶτος· καὶ οἱ κακοήθεις καὶ ἀμάρτυες, κατηγγυρῶνται τῆς ἠθικῆς καὶ φιλοσοφίας.

Τὸ τρίτο στοιχεῖο, τὸ ὅποιο ἐλέγχεται ὡς ἀνεκκρίβες, εἶναι ἡ βεβαιότητα ὅτι ἡ γλώσσα τῆς πεζογραφίας αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι καθ' ὁμοιογένειαν τεχνική, ἐντελῶς διαφορτικῆ ἀπὸ τὴν ὁμιλουμένην, καὶ ὅτι ἡ ζωντανὴ γλώσσα μπαίνει στὴν πεζογραφία μίας μόνο ἔπειτα ἀπὸ τὸ 1870 μὲ τοὺς διαδόχους που περιέχουν τὰ ἀφηγηματικὰ ἔργα. Ἡ ἔρευνα ὑπέδειξε—καὶ οἱ ὑποδείξεις τῆς φαινομένης ν' ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα— ὅτι αὐτὸ που σήμερα περιγράφεται στὴ γλώσσα τῶν ἐν λόγῳ ἔργων ὡς καθαρὴ πούσα ἦταν λιγότερο τεχνικὴ γὰρ τοὺς ἀθρόωτους τῆς ἐποχῆς ἀπ' ὅ,τι πιστεύουμε σήμερα, ὅτι ἡ γλώσσα αὐτῆ εἶχε ἀποχτήσει ἕναν βαθμῶν προφορικότητας στὰ μορφωμένα ἀλλὰ καὶ στὰ ἑγγράμματα ἀστικά στρώματα, ὅτι ἡ δημοτικὴ μπαίνει στους διαδόχους τῶν πεζογραφήματων ἥδη ἀπὸ τῆ δεκαετία τοῦ 1830 καὶ 1840 καί, τέλος, ὅτι ἡ πεζογραφικὴ γλώσσα τῆς περιόδου σὲ ἀρκετὰ ἔργα—στὰ σπουδαιότερα— περιέχει μιὰ πολυμορφία που ἀντανανκιά τῆ γλώσσικῃ πολυμορφία τῆς ἐποχῆς.⁶

² Ἀναξάγορας Λιγαδιῆς!!! ἔγραψε μετ' ἐνθουσιασμοῦ ὁ Καλλιόστρατος, εἶναι ἐπιστήθιος φίλος μου! ἐγνωσιόθημεν ἐν Παιδείῃς καὶ συνευθυμήσαμεν πολὺν χρόνον· ἔχει τὴν δυστυχίαν νὰ ἦναι ἀνευθὺς, ὡς μὲ ἔλεγε, ἀμάρτυος τιμῆς καὶ μωροῦ φιλαργύρου, τὸν ὁποῖον ἠλάττει νὰ κληρονομήσῃ μετ' οὐ πολλῶν τῶν ἑλπίστων αὐτοῦ εἶναι ὅτι ἀγατὰ καὶ θαυμάζει πολὺ τοὺς Ἄγγλους, διότι, λέγει, εἶναι πολὺ καλοκαταμεινόν· ἀλλ' εἶναι νέος σοφός, μεγαλόνομος καὶ ἐργενής.

6. Βαγενάς, ὁ.π.

Ὡς σὺ νομίζεις!!! ἐπαρέλαβεν ὁ Εἰθῆ, κινῶν τὴν κεφαλήν· ἐν τοσοῦτῳ τὸ μεγαλύτερον δυστύχημά μου ἐπῆρξε τὸ ὅτι εὐεχόμενος πολλὰ ἐν τῇ καρδίᾳ μου νὰ μεταβάλω δεσπότην, ἔπαθον ὅ,τι οἱ βίτσαχοι, ὅποτε παρκαλέσαν τὸν Δία νὰ ἀλλάξῃ τὸν βασιλέα αὐτῶν· διότι μετὰ ἐξ ἡμέρας ὁ δεσπότης μου ἀναχωρήσας διὰ τὴν Ἄγγλιαν, μετὰ παρκαλέσας εἰς τὸν θῆβεντα ἐπιστήθιον αὐτοῦ φίλον· Ἀναξάγορα Λιγαδιῆν, περὶ τοῦ χαδακτῆρος τοῦ ὁποῖου, ἐπειδὴ καὶ βλέπω ὅτι ἔχεις πολὺ ἐσφαλμένους ἰδέας, θέλω νὰ σὲ εἴπω ὅλα τινά.

*

Ὁ Πιθηκὸς Εἰθῆ ἢ Τὰ ἦθη τοῦ αἰῶνος, μυθιστόρημα τοῦ Ἰακώβου Πιτσαπτιοῦ, σὲ ὅποιο ἀνήκουν τὰ ἀποσπάσματα που παραθέτουμε, περιέχει τὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο τὸ ὅποιο ἡ κριτικὴ εἶχε ἀφῆθει σὲ ὄλα τὰ πεζογραφήματα τῆς περιόδου, ἐκτός ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα *Θάως Βιέκας* τοῦ Πιᾶνου Καλλιγᾶ καὶ τὸ ἀνώνυμο ἀφηγηματὶκὸν ἔργον ἐν *Ἑλλάδι*: ἀποφυγὴ ἀπόδρασης στὴν ἰστορία καὶ συγγραφικὸν ρεαλισμὸν, ρεαλισμὸν τόσο ἔντρονον που ὀδηγεῖ τὴν ἀπεικόνισιν τῆς σύγχρονης πραγματικότητος ὡς τῆ σάτιραν. Ἄκομια εἶναι γραμμικὸς καὶ γλώσσα ζωντανή, που πλησιάζει ἀρκετὰ τῇ λόγια καθομιλουμένη. Γιὰ ν' ἀποδώσει μάλιστα τὸν λόγο ὀρισμένων χαρακτῆρων φτάνει καὶ στὴ δημοτικὴ, τῇ γλώσσᾳ δηλαδὴ τῆς τοπικῆς διαλέκτου, γιὰτὶ ἡ σημερινὴ ἔννοια καὶ πραγματικότητα μιὰς πανελήνιας δημοτικῆς τότε δὲν ὑπῆρχε.

Ἡ θύρα τοῦ ἀρνησιωτικίου ἠρῆσθη ἐλαφρῶς καὶ μετὰ τῆς ἐμφρόντιδος ἐκείνης προσοχῆς, διὰ τῆς ὁποίας ἡ φιλόστοργος μήτηρ ἀνοίγει τὴν τοῦ θαλάμου τοῦ κοιμημένου βεβρῶν, καὶ εὐλόγιστος θεσπασμός, ἀκροβατοῦσα χαριέντως, παρουσιάσθη ἐνώπιον τῆς ὠγαδίας Σουλτανίτας.

—Κιὰγάτσι! ἡ μαδόνα μου μ' ἐστειλενε νὰ ὀδῶ, ἂν ἐξυπνησέτενε, καὶ ἂ θέτενε νὰ σᾶς χτενίσω.

— Σέ εἶπα, Πιθηκοῦ, νά μὴ μεταχειρίζεσαι ποτε, καὶ μάλιστα ὅταν ὀμιλῆς πρὸς ἐμέ, τὸ βαρβαρικὸν τοῦτο ἐπιθετικὸν Κυράτσα. Κυράτσα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν λέγουν τὰς Ψωμυθιανῆς· σέ εἶπα νά μὲ λέγῃς Κυρίαν.

— Ἐλα Χριστέ καὶ Παναγιά! ἐγὼ σὰς εἶπα ψωμυθάδα; ποῦ πῆρω νερό ἔ τὸνομά σας!

— Δὲν σέ εἶπα τοῦτο! ἀλλὰ σέ εἶπα ὅ,τι καὶ ἄλλοτε, δηλαδὴ νά μᾶθῃς νά ὀμιλῆς ὀρθῶς.

— Ἐγὼ πάντα τὰ λέγω ὀρθά καὶ κοφτά· μὰ ἔ ξέρω νά τὰ πῶ περὶ δὴ ἡραμιμάτων· ἐν τὸ ζάγαγε στή Χιὸ νά πηγαῖνον ἔ τὸ σκολιό.

— Καλὰ λέγουσιν, ὅτι ὅλαι αἱ Χιῶ εἰσθε ἀνόητοι.

— Ὀγέσσε δὴ νά σὰς χαρῶ! ἴμπορεῖ νά μὴν ἔχωμεν τὸν ἴδιο ποῦ μέ σὰς, μὰ δὲν εἴμεσθεν ἀνόηταις. Νὰ δῆτετε ἔ τὸν τόπον μου ἔ τὴ Χιὸ τίς κοπελοῦδες, σὰ βγαῖνοννε φαντασίας, θὰ χάστετερε τὸ ποῦ σας!

“Ὀμως ὁ Πιθηκος Εἰσὸθ περιεῖχει ἓνα ἀκόμῃ στοιχεῖο, ποῦ τὸν κἀνεὶ νά ξεχωρίζει καὶ ποῦ προσδιορίζει τὴ μυθοπλαστικῆ φυσιογνωμία του: τὸ φανταστικὸ στοιχεῖο· καὶ μάλιστα σὲ καθαρότητα ποῦ δὲν τὴν συναντᾶμε σὲ κανένα ἄλλο ἔργο τῆς πεζογραφίας μας, τόσο πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ὅσο καὶ σὲ ὀνόκληρον τὸν 19ο αἰῶνα. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια, τὸ μυθιστόρημα τοῦ Πιθηκοῦ εἶναι τὸ πρῶτο νεοελληνικὸ πεζογράφημα τοῦ φανταστικοῦ. Ἡ εἰσβολὴ τοῦ ὑπερφυσικοῦ στὸ καθημερινὸ καὶ ἡ συλλειτουργία δύο διαφορετικῶν ἐπιπέδων πραγματικότητος, καθὼς τίθενται στὴν ὑπηρεσία ρεαλιστικῶν ἐπιδιώξεων, μᾶς ἐπιτρέπουν νά τὸ ἐντάξουμε ὄ αὐτὸ ποῦ σήμερα ὀνομάζεται φανταστικὸς ρεαλισμός;”

7. Βλ. Amaryll Beatrice Chanady, *Magical Realism and the Fantastic*, New York 1985, σ. 21. Χρησιμοποιῶ τὸν ὄρο φανταστικὸ στοιχεῖο μὲ τὴν ἔννοια τὴν ὅποια προσδιορίζει ἡ Chanady στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου της. Σὺμφωνα μὲ αὐτήν, τὸ φανταστικὸ εἶναι ἡ συμπαρουσία στὸ κείμενο δύο ἀντιτιθεμένων ἐπιπέδων πραγματικότητος—ἐκείνου τῆς φυσικῆς πραγματικότητος καὶ μᾶς πραγματικότητος ὑπερφυσικῆς— ἡ ὅποια, καθὼς

... καὶ ἐνῶ ὁ πιθηκος καθηραγμένος ἐσώρετο πρὸς τινα γυνίαν τοῦ θαλάμου, ὁ Καλλιότατος ἀρπάζει βαρεῖαν ῥάβδον καὶ ἀρχίζει νά παῖν ἐκ νέου τὸν δυστυχῆ Εἰσὸθ· ἀποῦ δὲ ἀρπῆκεν αὐτὸν σχεδὸν ἡμίθανῃ, ἐξικμασμένος καὶ ὁ ἴδιος ὑπὸ τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ βάρους τῆς θλίψεως αὐτοῦ, ἐξόρθη ἐπὶ τοῦ ἐκεῖ παρακειμένου σκήμματος, ὅπου διέκειμεν ἀνείσθητος καὶ ἀκίνητος ἡμίσειαν περὶτον ὄργαν· μόλις δὲ ἦσθάνθη ὅτι ἐπαναλαμβάνει τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, καὶ ἐγερθεὶς ἤρτασε τὸ ἐπὶ τοῦ τούλου κρεμῆμενον ξίφος αὐτοῦ καὶ ὄρμησε νά κατακεραυτώσῃ τὸν δυστυχῆ Εἰσὸθ· ἀλλὰ μόλις ὁ Καλλιότατος εἶχε σῶσει τὸ ξίφος, ὁ Εἰσὸθ ἐγερθεὶς καὶ στὰς ὀρθοῦς ἐπὶ τῶν ποδῶν αὐτοῦ «στὰ σοῦ, λέγει πρὸς αὐτὸν, ἀφρω ν καὶ μωρὲ ν εἰ ὡς δοῦλό σου ἦ θύνασο νὰ μὲ μαστρωῶ σὺ κατὰ τὴν φαντασίαν σου, ἀ ν καὶ παραμένει ἀνεξήγητη, δημιουργεῖ μὴν ἀνοητὴ καὶ ἀνησυχητικὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου. Ὁ ὄρισμός αὐτὸς εἶναι εὐρύτερος ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ Τοδορον, κατὰ τὸν ὁποῖο τὸ φανταστικὸ εἶναι ὁ χρόνος τοῦ διαταγῶν καὶ τῆς ἀβεβαιότητος ἀνέμεσα στὶς δύο πραγματικότητες, ὡς τὴ στιγμή τοῦ διαλέγει κανεὶς ν' ἀποδεχτῆ τὴ μίαν ἀπὸ αὐτῆς (Τσιβετὰν Τοντόροφ, *Εἰσαγωγή* στὴ φανταστικὴ λογοτεχνία, μετάφραση Ἀριστέα Παφίτη, Ἀθήνα 1991, σ. 32-33). Κατὰ τὸν ὄρισμό τῆς Chanady, τὰ πρὶν ἀπὸ τὸν Πιθηκο Εἰσὸθ ἢ τὰ σύγχρονα μὲ αὐτὸν ἐλληνικὰ πεζογραφήματα ποῦ ἀπεκονίζον ὑπερφυσικῆς καταστάσεως δὲν θὰ μπορούσαν νά περιληφθοῦν στὴν κατηγορία τοῦ φανταστικοῦ: ὁ «Ἀνώλυμος τοῦ 1789», τὰ *Ἀπανθίσματα* (1797) τοῦ Στέφανου Δημητριάδη (ποῦ εἶναι, ἀλλοστε, μετάφραση) καὶ «Τὸ θνεῖον τοῦ Φώτου» (1830) τοῦ Γ. Τερεσέτη ἀνήκουν ὄ αὐτὸ ποῦ ὁ Τοδορον ἀποκαλεῖ «ὑπερφυσικὸ ποῦ ἐξηγεῖται» (summairel explication: ὄ.π., σ. 54). Γιὰ «Ἀπομνημονεύματα ψίττακου» τοῦ Παναγιώτη Σούτσου (*Ἡλιος*, τεύχ. 35, 3 Νοεμβρίου 1833, σ. 139-140) καὶ ἡ «Ἐφημερίς τοῦ Κάτω Κόσμου» τοῦ Κοραῆ εἶναι, ἀντιστοίχως, ἡθικὴ καὶ πολιτικὴ ἀλληγορία· ἐνῶ ὁ «Τρισχλιόπητος» τοῦ Π. Σούτσου (*Ἡλιος*, τεύχ. 40, 1 Δεκεμβρίου 1833, σ. 159-162) καὶ ἡ «Ὀδοιπορία εἰς ἦλον» (ποῦ εἶναι, προφανῶς, μετάφραση: *Εὐρέστη*, Δεκέμβριος 1847 - Ἰούλιος 1849) ἀνήκουν στὴν πεζογραφία τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίας (τὴν παράδοξο τῶν δύο διηγημάτων τοῦ Π. Σούτσου προσδιορίζει ἡ *Διαξάνορα Σαμουηλ* ὄς ὑπὸ δημοσεῦσιν μετέτρεψε). Γιὰ ὑπερφυσικὰ στοιχεῖα ποῦ περιέχονται στὸν *Θέρον σπυρο* τοῦ Παναγιώτου Φραγκοῦδη (1847) εἶναι ποιητικῆς τάξεως.

πέθαν τον δέοντος· ἀλλὰ δὲν σοι εἶναι ἐπιτεταμμένον περιεσσότερον, ὅτε δύνασαι νὰ ἐξουδενώσης τὴν ἕπαρξιν μου».

Ἡ ἔκκλησις τοῦ Καλλιστράτου, ἀκούσαντος τὸν πύθικον νὰ λαλήῃ ὡς ἀρθρωπος, ἀπελήθωσεν ὅλας αὐτοῦ τὰς θυνάμεις· τὸ ἔλεος ἔπεσεν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, καὶ τρέμων ἐπαγήθε καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ σκήπτου, ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους ἐπὶ τοῦ πύθικου, ὅστις σοβαρῶς ἱσχυόμενος ἀντικρὺ τοῦ Καλλιστράτου, ἀέμασε τὸ αἷμα τῶν πύθικων αὐτοῦ διὰ τῶν κομματίων τοῦ ὠδαίου ὠμολόκων.

*

Ὁ Πύθικος Εὐὸθ εἶναι ἴσως τὸ πρὸ ἀπυχο ἔργον τῆς πεζογραφίας μας. Μολονότι φαίνεται νὰ γράφτηκε ὀλιγόληρο, δημοσιεύτηκε μόνον τὸ πρῶτον μέρος του ἢ τὸ μεγαλύτερον τμήμα τοῦ πρώτου μέρους (δηλαδὴ τὸ μισὸ ἢ κατὰ λιγότερον ἀπὸ τὸ μισό, ἀν ὑποθέσωμε ὅτι τὸ ἔργον εἶχε δύο μόνον μέρη). Ἡ δημοσίευσή του ἔγινε σὲ συνέχειες τὸ 1848 στὸ περιοδικὸ Ἐποικήκη τῶν Ὀφελίμων καὶ Τερπνῶν Ἰνῶσεων, ποὺ ἐξέδιδε στῆ Σὺβο ὁ Πιρραϊός. Ἐτσι διαβάστηκε ἀποσπασματικὰ ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες τοῦ περιοδικοῦ, στὸ ὅποιο μένει θαμμένον μέχρι σήμερα. Εἰχασμένον, ἀφοῦ κανεὶς δὲν ἔκανε τὸν κόπον νὰ τὸ ἀναδημοσιεύσει, ἔστω στῆ μορφή ποὺ βρίσκεται, παραμένει οὐσιαστικὰ ἀγνωστο.⁸ Ὁ Πιρραϊός (ποὺ εἶχε γεννηθεῖ στῆ Χίο

8. Οἱ μόνοι, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, ποὺ τὸ ἀπέφεραν μετὰ κάποια κόπηση εἶναι οἱ Βουτυρίδης καὶ Βαδέτας: «Ὁ ἴδιος ἔγραψε ἀκόμη καὶ τὸ μυθιστόρημα Ὁ Πύθικος Εὐὸθ ἢ Τὰ ἦθη τοῦ αἰῶνος (1848), ποὺ δημοσιεύτηκαν ἑμὸς μόνον μερικὰ κεφάλαιά του, καὶ ἔτσι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ εἰρωθεῖ θετικὰ ἀν αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτον ἐλληνικὸ κοινωνικὸ μυθιστόρημα. Ποιὸν ἀνώτερον ἀπὸ τὴς ἀπείρας αὐτῆς προστάσεις τῶν πρώτων Ἑλλήνων μυθιστοριογράφων [...] εἶναι τὸ ἠγιστονημένο καὶ δίκαια παραγνωρισμένο διήγημα μυθιστορήμα τοῦ Γ. Παλαολόγου ποὺ ἔχει τίτλο Ὁ Ζωγράφος (1842)» (Ηλ. Π. Βουτυρίδης, Σύντομη Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, 1000-1930, Ἀθήνα 1919, σ. 334-335). «Ὁ πύθικος Εὐὸθ κ.λπ. μετὰ ἠθογραφικὰ χροῖμα καὶ ζωντανούς

τὸ 1803 καὶ πέθανε τὸ 1869) ἔμεινε γνωστὸς ὡς ὁ συγγραφέας τῆς Ὀργωνῆς τῆς Χίου (1839), ρομαντικοῦ μυθιστορημάτος Χωρισμοῦ, περιπετειώδους ἀναζήτησης καὶ ἐπαυρέσεως δύο ἐρωτευμένων νέων, τὸ ὅποιο γνώρισε πολλὰ ἐκδόσεις καί, θὰ λέγαμε, λαϊκὴ διάδοσι, ἀφοῦ τυπωνόταν ὡς τὴς πρώτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας.

Τὴ περιπλανάς τὰ περιεργὰ βλήματατά σου, ἔνεε ναῦτα, εἰς τοὺς αἰγιαλοὺς τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου καὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἀσωμάτου; διατὶ δὲν ἐξακολούθεις τὸ ταξείδιόν σου; τί ζῆτεις ν' ἀνακαλύψης εἰς ταῦτα τὰ ἔρημα μέρη; τί θαγκάσεις τὰ χεῖλη σου, καὶ νομίζεις ὅτι ἀπαῖσαι, τί μετῶς τὰς ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος ἐπὶ τῶν θαπυρίων σου, ἔνεε ναῦτα! Μὴν ἀμφιβέβηλις διόλου, αἱ ἀργαὶ αὐτὰ ἀνορθασταὶ τὰς ὁποίας βλέπεις, εἶναι οἱ ποτὲ χαριεπτερες αἰγιαλοι τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου καὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἀσωμάτου, καὶ Κουριακὴ εἶναι σήμερον! Ἀλλὰ ποῦ εἶναι λοιπόν, ἔρωτῆς ἐκστατικῶς, αἱ ὄνταται ἐκείνητα νεώριδες, τὰς ὁποίας ἐβλέπεις νὰ στολίωσιν ἀλλοτε τοῦτους τοὺς αἰγιαλοὺς κατὰ τὰς Κόρινθας καὶ τὰς λοιπὰς ἐστρασίμους ἡμέρας. Αἱ μὲν ἔγνων θῆμα τῆς παρθενικῆς ἀρετῆς τῶν, αἱ δὲ στενάζουσιν ὅτὸ ζυγὸν βαρβαρικῆς αἰχμηλασσίας! Στραφῶν τὰ βλέμματά σου πρὸς τὸ μεταξὺ τῶν δύο τούτων αἰγιαλῶν ἐξείστα, καὶ ἴδε τὸν ἀργεῖον τάφον τῶν χαριέντων ἔραστων, τῶν ὁποίων τὴν τύχην τότε ἐζήλευες!

Ἀπὸ αὐτῆ τὴν ποιητικίζουσα πρόζα τῆς Ὀργωνῆς τῆς Χίου ὡς τῆ ρωμιαλέα γραφὴ τοῦ Πύθικου Εὐὸθ ἢ ἀπόστασι εἶναι πολλὰ μεγάλα (μετὰ δὲ, ἀλλωστε, εἶναι καὶ ἡ χρονικὴ ἀπόστασις ποὺ χωρίζει δαυλόγους) (Γ. Βαδέτας, Τὸ ἑλληνικὸ διήγημα: Ἡ θεολογία καὶ ἡ ἱστορία του, Ἀθήνα 1983, σ. 84). Ἀρτὴ ἀναφορὰ στὸν τίτλον τοῦ ἔργου βεβαίως ἐστὶν ἀλήθεια («Ἰάκωβος Πιρραϊός» τῆς ἀθρολογίας Ἑλληνικῆς πεζογραφίας τοῦ Μιχ. Παράκη (Ἀθήνα, κ.χ., σ. 107). Ἐνδιαφέροντα εἶναι, μετὰ τὴν πρόφασι «ἀνακάλυψη» τοῦ ἔργου, τὰ σχόλια τῆς Γ. Φαφίου-Μαλιματτήρη («Ἑλληνικὸς Ζηλοπάσιος», Ὁ Πολιματῆς τοῦ Γ. Παλαολόγου, ΕΦΦΣΑΠΘ, τ.μ. Α', σ. 319).

τῆ συγγραφή τῆς Ὀργανῆς τῆς Χίου — 1834⁹ — ἀπὸ τῆ δημοσίευσή του ἰδιώτου Εὐθύ. Ὁ Πιητικός δὲν ἀρμυρίζει ἀπλῶς, γίνεταί, θὰ ἔλεγε κανεὶς, ἕνας ἄλλος συγγραφέας: μυθιστοριογράφος ἑνὸς βεβηλισμοῦ διαφορετικοῦ ἀπὸ ἐκεῖνον τῶν βεβηλιστικῶν ἀναζητήσεων τῆς ἐποχῆς του.

*

Ἐπισημαστέον εἶναι ἡ ἀφήγησις τῆς μεταμόρφωσις ἑνὸς ἀνθρώπου σὲ πύθιο καὶ τῆς ἐπιναυοφωρίας του στὴν κατάστασι τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ μεταμορφώμενος εἶναι ὁ περιβόητος γιὰ τοὺς Ἑλληνοβίβλους Γάκοιπ Σάλουιν Μπαρτόλντι, Πρώτος ἐβραϊκῆς καταγωγῆς, συγγραφέας, τὸ 1805, τοῦ βιβλίου *Bruchstücke zur näher Kenntniss des heiligen Griechentums* (Κομμάτια γιὰ τὴν καλύτερη γνώμη τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος), ποὺ εἶχε προκαλέσει θύελλα ἐθνικῶν ἀντιδράσεων (ἀνήμεσα στὶς ἡμετέρας καὶ τοῦ Κοραΐ) γιὰ τὴν καθόλου κολακευτικὴ περιγραφή τῶν Ἑλλήνων.¹⁰ Ὁ Μπαρτόλντι

9. Ὁ Πιητικός μὲ προκλήρησεν ποὺ τύποισε στὴν Ὀδησὸ εἶχε ἀναγγεῖλαι τὴ δημοσίευσή τῆς Ὀργανῆς τῆς Χίου πέντε χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκτύπωσίν της στὴν Ἐφημερίδα τῆς Ἀθήνης Ἀγγέλου, εἰσαγωγὴ στὸ Γρηγόριος Παλαιολόγος, Ὁ Ζωηγράφος, Ἀθήνα 1989, σ. 8).

10. Ἐπισημαστέον εἶναι ἡ ἀφήγησις τοῦ συγγραφέα εἶναι Πιητικός καὶ ὄχι Πιητικός ἢ Πιητικός, ὅπως ἀναγράφεται. Στὴ δεύτερη σελίδα τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ 7ου τεύχους τῆς Ἀποθήκης τῶν Ἐφημερίων καὶ Τετρατῶν Ἰνδῶσεων (Ἰανουάριος 1848) ὑπάρχει τυπωμένη ἡ χειρόγραφη ὑπογραφή του: Ἰάκωβος Γ. Πιητικός. Ὁταν σκεφτοῦμε ὅτι τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνη τὸ σύμπτωμα τῆς προσηγορίας, τότε ἡ σημερινὴ μορφή τοῦ ὀνόματος θὰ πρέπει ν' ἀποδίδεται μὲ τὸ Πιητικός.

11. Γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Μπαρτόλντι, ποὺ κολοφοφόρησε καὶ σὲ γαλλικῆ μεταφράσει (*Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804*, Paris 1807) βλ. Ἐμμ. Ν. Φοργιάκος, «Ἄλλο κατήγορον τοῦ Ἰωνοῦ»: C. de Pauw (1778) καὶ J. S. Bartholdy (1805)», *Ἐποχές*, τεύχ. 41 (Σεπτέμβριος 1966), σ. 281-296. Κυρίακος Σιμόπουλος, *Ἐἴσοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα*, τόμ. Π1, Ἀθήνα 1975, σ. 180-225. Γιὰ τοὺς χαρακτισμοὺς τοῦ Μπαρτόλντι ἀπὸ τὸν Κοραΐ βλ. καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ἀνακτῆ Ἀγγέλου στὸ Giulio Cesare Della Croce, Ὁ Μεγαλόδοξος καὶ ὁ Μεγαλόδοξος, Ἀθήνα 1988, σ. 22*-23*.

παρουσιάζεταί στὸ μυθιστόρημα τοῦ Πιητικού καὶ ὡς δολοφόνος ἑνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὅποιος τὸν εἶχε εὐεργετήσει, πράξει γιὰ τὴν ὀπία τιμωρεῖται ἀπὸ τὸν Θεὸ νὰ ζήσει — ἕως ὅτου ἐξιδεσθεῖ — ὡς πύθιος, πρῶτα σ' ἔναν ἐρημότοπον καὶ ἔπειτα — μετὰ τὴ σύλληψίν του ἀπὸ τοὺς ἀθροῦσους — στὴν Ἀγγλία καὶ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου, γάρον στὴ μεγάλην του ἰκανότητά νὰ μιμνεῖται τὸν ἀνθρώπον, ἐκτελεῖ χρεὴν ὑπερέτη στὸν ἐκαστοτε κύριό του. Ὁ τελευταῖος ἰδιοκτητῆς του εἶναι ὁ Καλλιόπης Εὐγενίδης, τυπικὸ δεῖγμα ἀνερχόμενου νέου στὴν Ἀθήνα τῆς δεκαετίας τοῦ 1840.

... Ἀγωνιστῆς καὶ τραπεζίτης, ἐνομιζέτο ὁ πλουσιώτερος, εὐφρόσπετος, πολυμυθεύτερος καὶ εὐγενέστερος νέος τῶν Ἀθητῶν ἐπισημαστέον σπουδαίων καὶ μακρῶν αὐτοῦ περηνήσεων, ὅπου εἶχε διδαχθῆ ἐν βραχεῖ διαστήματι χρόνου ὅλα τὰ φιλολογικὰ, φιλοσοφικὰ, ἐπιστημονικὰ, καὶ πολιτικὰ μαθήματα, τὰς δωδεκάς τέχνας καὶ πολλὰς παλαιὰς καὶ νέας γλώσσας, κατῶκει ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Ἑλλάδος παρὰ τὴν πλάτειαν τοῦ Συναγῆματος πλησίον τῶν Ἀνακτόρων, περικυβερτῶν τὴν ἀφεντικὴν ἐγκαταστάσιν τοῦ νὰ δυνήθῃ νὰ ἀρεθίσῃ διὰ τῶν ὑψηλῶν γνώσεων, τῶν ἐξόχων ἀρετῶν καὶ τῆς μεγάλης αὐτοῦ πείρας τὴν πατρίδα, τὸ ἔθνος, τὴν ἀνατολήν καὶ ὅσων καὶ ὅλην τὴν οἰκουμένην.

Μέσα ἀπὸ τὴν εὐφυὴ ἀλληγορικὴ μεταμόρφωσις τοῦ Μπαρτόλντι σὲ οὐρανοκτόνον καὶ τὴν ἀθηναϊκὴν συμβίωσίν του μὲ τὸν Εὐγενίδην, ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τοῦ ὀπιοῦ ἐνάχιστα διαφέρουν ἀπὸ τὸν βίον καὶ τὴν πολιτεία ἑνὸς πύθιου, ὁ συγγραφέας σατιροῦσι τὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς, μὲ ἐπιχεντρο τὴ διακαιμωδία τῆς μίμησις τῶν ἔξωτων πρόπων. Ὁ Πιητικός προσδιορίζει ὡς κύριον ἑλληνοκὸ πρόβλημα τοῦ καιροῦ του τὴν ξηνομανία, τὴν ὀπία βλάπτει ὡς ἀκαταστάσι βίαν τῶν ἰδίων τῶν Ἑλλήνων ἐπάνω στὴν ἑλληνοκὴ πραγματικότητά. Ἀλλὰ ἡ σάτιρά του δὲν εἶναι μόνον ἐσωτερικὴ. Στρέφεται καὶ

πρός τὰ ἔξω γὰρ νὰ ψέξει καὶ μὴν ἔκφραση μιμητισμοῦ τῶν Εὐρωπαίων, τῇ μὸδα τῆς συγγραφῆς ταξιδιωτικῶν βιβλίων γὰρ ἔβλεψεν (ἕνα ἀπὸ τὰ ὅποια εἶναι καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Μπαρόλιντυ γὰρ τὴν Ἑλλάδα). Τῇ μὸδα αὐτῇ τὴν περιγράφει ὡς πιθηκισμὸς, ἀφοῦ παρουσιάζει τὰ βιβλία αὐτὰ νὰ γράφονται ἀντιγράφοντας τυποποιημένα πρότυπα ἢ τὸ ἕνα τὸ ἄλλο, χωρὶς πραγματικῆ γνώση τοῦ τόπου τὸν ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι ἀπεικονίζουσι, καὶ μὲ μοναδικὸ σκοπὸ νὰ κάλουν γνώστο τὸν συγγραφέα τους.

Θέλετε δηλαδή, ἀπήχησεν ὁ ξενόδοχος, νὰ συντρέψετε τὸ ἡμερολόγιον τῆς εἰς Ἀγύπτου περιηγήσεως ὑμῶν καὶ κατὰ τοῦτο ὄχι μόνον δύναιται νὰ δώσω πρὸς ὑμᾶς τὰς ἀκριβεστεῖδας οδηγίας, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀπαλλάξω τοῦ κόπου τῆς συντρέξεως· διότι ἔγω συντεταγμένον τὸ ἡμερολόγιον τῆς περιηγήσεως τῆς Ἀγύπτου, τὸ ὁποῖον οἱ ἴσχυοι καὶ ἄλλοι περιηγητὰ λαμβάνοντες παρ' ἐμοῦ ἀντιγράφουσι, μεταβάλλοντες ἕκαστος τινὰ κῆρια ὀνόματα, τὰς ἡμερομηνίας καὶ τινὰς φράσεις· καὶ τὰῦτα λέγων ἔειπε καὶ ἔφερε τὸ πρῶτον ὅς ὁ λόγος ὑπόδειγμα Εὐρωπαϊκοῦ τῆς Ἀγύπτου ἡμερολογίου.

Καὶ ὁ μὲν Ἀργαῖός τις λαβὼν εἰς χεῖρας τὸ βιβλίον ἐφωλόγηται πρὸς αὐτὸ μετὰ γελώσεως σοβαρᾶς σπουδῆς· ἐγὼ δὲ ἀκούων ταῦτα καὶ ἐθθυμηθεὶς τὰς ποτὲ ὁμοίας φήσεως κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ Τουρκίαν περιηγήσεις μου, τὰ πρὸς τοῦτο βοηθήματά μου ἐκ τῶν διὰ τοῦ Δον-Γκουσουμιῆ καὶ Ἀβραμᾶτσου ἐν Σμύρῃ συλλεχθέντων πηγῶν πρὸς σύνταξιν τοῦ περιφήμου συγγράμματός μου, καὶ τὰ ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ ἀπαγέντα μοι χρήματα, ἐστέναιον βλέπων τὸν δεσπότην μου Ἀργαῖόν τιν κτυπιεμένον ὑπὸ τῆς αὐτῆς μοῦρας.

*

Ὁ κίνδυνος τὸν ὁποῖο ἐγκυμονεῖ ἡ βίαση εἰσβολὴ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τρόπου ζωῆς καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἠθῶν εἶναι ἕνα φλέγον ζήτημα τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος τῶν πρώτων μετεπαναστατικῶν δεκαετιῶν — ζήτημα τὸ ὁποῖο, φυσικὰ, ἀντανάκλαται καὶ στῆ νο-

γοτεχνία καὶ στὸ θέατρο. Τὸ βρίσκουμε στὴν πρώτη κίθλας ἑλληνικῆς κωμωδίας που τυπώνεται στὸ ἀνεξάρτητο κράτος, στὸν Ἄστωτο (1830) τοῦ Ἀλέξανδρου Σούτσου (καὶ σὲ πολλές κωμωδίες τοῦ 19ου αἰῶνα)· τὸ βρίσκουμε στὸ μυθιστόρημα τοῦ Γρηγορίου Παλαιολόγου Ὁ Ζωγράφος (1842), ἀλλὰ καὶ στοὺς ποιητὰς τῆς ἐποχῆς (οἱ στίχοι τῶν ὁποίων εἶναι πολλὸ περιεσσότερο («ἠθογραφικὸν») καὶ πολιτικὸν ἀπ' ὅ,τι οἱ στίχοι τῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς μας). Ὅμως οἱ περιεσσότεροι συγγραφεῖς διακρίνουσι τὴν Εὐρώπη τῶν διεθνεσμένων ἠθῶν τῶν ἀπαύραστον μὲ τὸ νεοελληνικὸ ἦθος ἀπὸ τὴν Εὐρώπη τῶν γραμμᾶτων καὶ τῶν τεχνῶν, τῆς παιδείας καὶ τοῦ οὐμανιστικοῦ ιδεώδους. Διαποτισμένοι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ ἐπιθυμοῦν νὰ μεταλαμπαδεύσουσι στὸν ἑλληνικὸ χῶρον ἕκείνα τὰ στοιχεῖα που πίστευαν πῶς θὰ μπορούσαν νὰ ζωογονήσουσι τὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ νὰ τὴν βοηθήσουσι νὰ συντόλῃσι τὸ βῆμα τῆς μετὰ τῆς μεγάλης εὐρωπαϊκῆς οἰκονομικῆς κρίσεως, τὸ ὁποῖο δὲν εἶχαν ἐπιτρέψει οἱ αἰῶνες τῆς τουρκακῆς δουλείας. Ἰνὸρῖξαν ὅμως ὅτι αὐτὸ δὲν θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ παρὰ μόνον μὲ τὴν προσεχτικὴ ἐπιλογὴ καὶ τὴν ὀργανικὴ ἀφομοίωσιν τῶν ὕλων εὐρωπαϊκῶν στοιχείων. «Πᾶς ἀληθῶς πεπαιδευμένος Ἑλληγῆν», γράφει ὁ Γεώργιος Σερβῆος τὸ 1844, «εἶναι καὶ Εὐρωπαϊκῶν [...] ἀλλὰ ὄχι σφοδρὰ Εὐρωπαϊκῶν». 11 Ὅμως ἡ εἰσοδος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ στοιχείου ἦταν τόσο ἀμετρη, ὥστε οἱ Ἑλληγῆνες διαφωτιστὰς νὰ νιώθουσι τὴν ἀνάγκη ν' ἀντιδρᾶσουσι στὴν ὑπερβολὴ (ἐνωσεῖται ὅτι σ' αὐτῇ τὴν ἀντίδραση πρωτοστατοῦν καὶ ὑπερέχουσι οἱ θιασῶτες τῆς ἑλληγορθόδοξῆς ἑλληγνικότητος: ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ κήρυκες τῆς ἑλληγνικῆς ἀντίφρασεως, που βλέπουσι τὴν Εὐρώπη μὲ ἀποστροφή). «Ἐως εἶδω καὶ μὴ παρῆκει πᾶσον ὁ ἀπερίσσεπτος πιθηκισμὸς τοῦ Εὐρωπαϊσμοῦ!» ἀναφωνεῖ ὁ Σερβῆος. 12 Ὁ

11. Γεώργιος Σερβῆος, *Σκαλαθῆματα Φιλολογικά*, Ἐν Ἐπιουρωδῆι 1846, σ. 183.

12. Ὁ.π., σ. 202.

Γρηγόριος Παλαιολόγος δυσφορεί γι' αυτά του συμβαίνουν («εις τὴν πατόκορφα ἐξευρωπαϊσθεῖσαν Ἑλλάδα μας»),¹³ ὅπως χαρακτηρηστικά παρατηρεῖ, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος Πῶπ θὰ χρησιμοποιήσει λίγο ἀργότερα τὸν ὄρο «ὑπερευρωπαϊσμός».¹⁴ Ταυτόχρονα στὸ νέο βασίλειο ἀνθεῖ και ἀπὸ τοῦ ἀπὸ τὸν Παλαιολόγο, ἀλλὰ και ἀπὸ ἀλλοῦς, ἀποκαλεῖται («ὑπερελληνισμός»):¹⁵ ὁ ὑπερρωσισμός τοῦ αἰσθηματος ὅτι ὁ νέος ἑλληνισμός εἶναι συνεχιστὴς τοῦ ἐνδοξοῦ ἀρχαίου και ἡ προστάθεια ἐπανασυνδρασης τῶν δύο ἐποχῶν μὲ τὴ συμπλήρωση τοῦ δεκτικίου ταυτότητας τοῦ νέου Ἑλλήνα μὲ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου. «Ἡ μεγάλη κλάσις τοῦ ἔθνους [...], γράφει ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος, μεταφορικῶς βέβαια, «ἀπὸ πῶθον μεταρρυθμίσεως καθολικῆς κυριευμένη, δὲν εὐχαριστεῖται πλέον εἰς τὴν φουσταλέαν τοῦ Κωλέτου, ἀλλὰ ζῆτει τὸν ἀρχαϊκὸν χιτῶνα τοῦ Περικλέους».¹⁶ Αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐπιστροφῆς εἶναι ἰδιαίτερα ἐμφανὴς στὴν ἀρχιτεκτονικὴ μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν νεοκλασικῶν κτιρίων, και, κυρίως, στὴ γλώσσα: στὴν προστάθεια τοῦ γλωσσικοῦ ἔξαρταίμου, μὲ τὴν καθέρωση μιᾶς γλώσσας παρατηρήσιας πρὸς τὴν ἀρτικὴ ὡς γλώσσα τῆς ἐκπαίδευσης, ἡ ὁποία βέβαια θὰ εἶναι και ἡ γλώσσα τῆς λογοτεχνίας. Οἱ δύο ὅψεις τοῦ μιμητισμοῦ, ὁ ὑπερευρωπαϊσμός και ὁ ὑπερελληνισμός, συναρροῦνται στὴ μορφή τοῦ ἐνός ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὰς τοῦ Πίθηκου Εοῦθ:

...Τὸ ἐσωτερικὸν τῶν θαλάμων τῆς οἰκίας τοῦ Καλλιστράτου ἦτον κεκοσμημένον διὰ τῆς λεπτομεροσετέας ἀπομιμήσεως τῶν εὐγενῶν κληρονομιούχων νέων τῆς δόσεως· ἡ αἰθουσα, ἡ θάλαμος τῆς ὑπόδοχῆς, περιεῖχε Παλλικὰ ἀνακλινητήρια ἐκ μεταξοχρῶων ὄφρασματων, Ἀμερικανικὰς αἰώλας, Ἀγγλικὸς καθέστρας, Μαροκηνῶς

13. Ὁ Ζωργιάδης, σ. 221.

14. Κωνσταντῖνος Πῶπ, *Συγγράμματα Πικκίαι ἦτοι Φιλολογικὰ Πάρεργα*, Ἀθήνησαν 1875, σ. 21.

15. Ὁ Ζωργιάδης, σ. 206.

16. Ἑλληνικὴ Παιδείς, Ἦν Ἀθήνας 1836, σ. 240.

τάπητας, και κατὰ μέσον μεγάλην στρουγγύλην τράπεζαν ἐξ ὠραίου μαρμαρόου τῆς ἐν Ἰταλίᾳ Καρρόδας, ἐπὶ τοῦ κέντρου τῆς ὁποίας ἴστατο ὡς πηδαλὸς ὀλόχουρος Περσικὴ καπνοστῆλιξ ἐκ Κιναικῶν λευκαγγίλου.

Ὁ θάλαμος τοῦ παιδικοῦ καλλιπτισμοῦ τοῦ Καλλιστράτου ἦτον ἐπίσης κομῆς και ὠραῖος· τέσσαρες ὑπερμεγέθεις καθέστρας ἐστῶλίζον τοὺς τέσσαρας τοίχους αὐτοῦ· ἐμπροσθεν δὲ ἐκάστου καθέστρου ἴστατο μεγάλη τετραπέλευρος μαρμαροσκεπέστατος τράπεζα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἴστατο ἀγαμῖξ ἀνάμματα τῆς Παρίας Θεᾶς, τοῦ Πανός, τοῦ Πράτου, τῆς Ἀρτέμιδος και ἄλλων θεοτήτων τῆς ἀρχαϊότητος. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ θαλάμου ὑφούτο εἶδος τι ἀναλογεῖου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔκειντο σταυροειδῶς τεθειμένα δύο πεταλωμένα ξουράφια, τὰ ὁποία ὁ Καλλιστράτος εἰδείκνυεν εἰς ὄλους τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὸν, λέγων ὅτι εἶναι τὰ ξουράφια, δι' ὧν ἐξουλίετο ὁ μέγας κατακτητὴς τοῦ κόσμου, ὁ Μακεδὼν Ἀλέξανδρος, και τὰ ὁποία εἶχε κατορθώσει ν' ἀποκτησῆ εἰς Πλασίονος πληρωῶν μόνων δέκα κλιμάδες φράγκα, ἀλλὰ τὰ ὁποία δὲν ἤθελε συγκατανεύσει νὰ παραχωρήσῃ εἰς οὐδένα οὐδ' ἀπὸ τῶν μεγάλων θησαυρῶν διὰ τὸ πολὺ τιμον τῆς καταγωγῆς αὐτῶν.

Τὸ πλέον ἐκδηλο χαρακτηρηστικὸ τοῦ γρήγορου ἐξευρωπαϊσμοῦ ἦταν ἡ ραγδαία ἀλλαγή τῆς ἐνδυμασίας. «Ἡ μόδων, γράφει ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, «ἡ ὁποία μέσα σὲ μιὰ στατικὴ κοινωνία δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει νόημα, ξαφνικὰ θ' ἀποτελέσει θεμελιωκὸ χαρακτηρηστικὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ».¹⁷ «Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐνδυμασία», παρατηρεῖ ὁ Ἀλέξης Πολίτης, «ὑποδηλώνει και εὐρωπαϊκὴς φιλελεύθερες ἀπόψεις [...]. Ἡ παραδοσιακὴ φορεσιὰ φαίνεται ἀπαρίαστη μὲ τὴν καινούρια ὄψη τοῦ θέλει νὰ δείχνει ὁ ἑλληνισμός [...], χαρακτηρίζεται ἀσιατικῆ».¹⁸ Τὴ φουσταλέα ἀντικαθιστᾷ τὸ παντελόνι, και

17. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός*, Ἀθήνα 1977, σ. 35.

18. Ἀλέξης Πολίτης, *Ρομαντικὰ χρόνια: Ἰδεολογίαι και Νοοτροπίαι στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1830-1880*, Ἀθήνα 1993, σ. 120-121· γιὰ τὰ θέματα τῶν

οι ράφτες γὰρ νὰ ἐπιβιάσουν πρέπει νὰ ξέρουν νὰ ράβουν τὴ «φρά-
γκικη φορεσιά», νὰ γίνουν καὶ φραγκοράφτες. Ἡ λέξις συρμός εἶναι
ἀπὸ τὴς συχνότερα ἐμφανιζόμενης λέξεως στὸν Πιθηκο Εὐοῦθ.

...Καὶ ἀληθῶς δὲν ἐπῆρχεν ἔθιμον, ἢ συρμός Εὐρωπαϊκός, τὸν ὀ-
ποῖον ὁ Καλλιόστρατος νὰ μὴ ἐμμεῖτο ἀμέσως, καὶ μάλιστα νὰ μὴ
φῆρη εἰς τὸ ἄκρον τῆς τελειότητος· οἱ ἄπται, οἱ ὑποδηματοποιοί,
οἱ κουρτεῖς, οἱ μαρκεροί, οἱ πιλοποιοί, καὶ αἱ πλόστρα τῶν Ἀθηρῶν
ἴσταντο ἀεὶποτε ἐκατέθωθεν τῆς ὁδοῦ, ὅσῳκις τὸ βαρύτερον τοῦτο
τοῦ δυτικῆς συρμοῦ δέβανε, διὰ νὰ παρατηρήσωσιν αὐτὸν ἀπὸ κε-
φαλῆς μέγχι ποδῶν, νὰ περιεργασθῶσι καὶ μυριαθῶσι, καὶ ὅσῳ
νὰ κωνοῖσιναι πάσας τὰς πρᾶξεις καὶ ἐπιχειρήσεις αὐτῶν.

*

Τὸ κύριον θέμα λοιπὸν τοῦ Πιθηκοῦ Εὐοῦθ εἶναι κατὰ βᾶθος τὸ θέμα
τῆς ἀνθρωπίνης ἀνθεντικότητος: τόσο σὲ ἐπίπεδο ἀτομικόν, ὅπως
εἶναι ἡ προσωπικὴ περιήτωση τῶν δύο πρωταγωνιστῶν τοῦ μυθι-
στορήματος, ὅσο καὶ σὲ ἐπίπεδο ὀμαδικόν, στὸν βαθμὸ ποῦ ὁ ἄλλο-
νικός πιθηκισμὸς τῶν εὐρωπαϊκῶν τρόπων καὶ ὁ εὐρωπαϊκὸς πι-
θηκισμὸς τῆς ταξιδιολογικῆς συνωνυμίας στὰ πρόσωπα τοῦ Εὐγε-
νίου καὶ τοῦ Μπαρτόλντυ τῆ συλλογικῆ τους ἐνσάρκωση· ἡ ὁποία
καὶ στίς δύο περιπτώσεις (στὴν περιήτωση τοῦ Μπαρτόλντυ ἐπειδὴ
τὸ βιβλίον του δίνει ἀνακριβῆ περιγραφή τοῦ νεοελληνικοῦ χαρακ-
τήρα) μᾶς ὀδηγεῖ καὶ στὸ θέμα τῆς νεοελληνικῆς ταυτότητας: ὄχι
στὸ αἰτήματα τῆς νεοελληνικῆς καθαρότητος, γιὰτὶ ὁ Πιρταπίος δὲν
ἦταν ἐθνικιστῆς ἢ ἐλληνοκεντρικός. Γνωσομοιθῆς (διετέλεσε καὶ
καθηγητῆς τῆς γαλλικῆς στὸ γυμνάσιον Σῦρου) καὶ καθόλου ἐχθρι-
σέσεων μὲ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπη βλ., ἐκτὸς ἀπὸ τὴς σ. 120-
134, καὶ τὸ δεύτερον κεφάλαιον (σ. 77-117). Πιρβ. Ἑλλην Σκοπετεία, Τὸ «πρω-
τοτο βασίλειον» καὶ ἡ Μεγάλη Ἰδέα: Ὁμιλίαι τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος στὴν
Ἑλλάδα (1830-1880), Ἀθήνα 1988, κεφάλαια δεύτερον καὶ τρίτον.

καὶ διακείμενος στὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸ ξένο στοιχεῖο, ἀφοῦ θὰ
μυθοῦσε νὰ ὀδηγήσει σὲ ἐπιωφελεῖς προσιμῆεις (εἶχε μεταφράσει
καὶ τὰ Ἑπτὰ θανάσιμα ἀμασγήματα τοῦ Εὐγενίου Σῦη καὶ καταρ-
τίσει καὶ μιὰ γαλλικὴ χροστομοίθεια γιὰ Ἑλλήνες μαθητές),¹⁹ ἀπο-
στρέφεται τὸ ἐπίπεδο ποῦ ὀδηγεῖ στὴν κακοποίηση τῆς γνη-
σότητος:

...καὶ προσοδίδωγε τὸ ὠραϊότατον τοῦτο ἐγμᾶδιον διὰ τὰ συγγράμ-
ματα τῆς ὑψηλῆς διηλωματίας, τὰ ὅποια εἶχε παραγγεῖλαι εἰς δια-
φορὸς βιβλιοπωλίας τῆς νέας Γερύδας τῶν Παδαίων· ἀλλ' ἐπειδὴ
αἱ μὲν θῆκαι τοῦ πολυτίμου ἐγμᾶδιου ἦσαν χαμηλαί, τὰ δὲ ὄρθοντα
συγγράμματα σταλέντα εἰς Ἀθήνας πρὶν νὰ προσφθάσῃ ἡ ἑπιστολή
τοῦ Καλλιόστρατου, δι' ἧς ἐπειπε τὸν ἔξαμον τοῦ ὄφρους τῶν πα-
ραγγελλέντων βιβλίων, τὰ συγγράμματα, λέγομεν, ταῦτα ἦσαν τὰ
μὲν εἰς φύλλον, τὰ δὲ εἰς μέγα τέταστον, τὰ δὲ διαφόρων μερεθῶν,
ὁ Καλλιόστρατος ἐξουκονόμησεν ἐνὸςτόχως τὴν δυσκολίαν ταυτην,
κόπως δι' ἐπιτηθείου τεχνίτου τὸ ἐξέχον μέτρο τῶν βιβλίων καὶ
ισομετρήσας αὐτὰ κατὰ τὸ ἐμβαδὸν τῶν θέσεων τοῦ πολυτίμου
ἐγμᾶδιον· τὰ δὲ ἀποκοπέντα ἐκ τῶν βιβλίων τούτων τεμάχια συνέ-
λεξεν εἰς ἕτερον ἐπίσης κομῶν ἐγμᾶδιον, ἐπιθέσας τὴν ἐπιγραφὴν
« λ ε ἰ ψ α α α ρ χ α ι ο τ ῆ τ ω ν ».

*

19. Ἰάκωβος Γ. Πιρταπίος, Χροστομοίθεια γαλλικῆ, Ἐν Ἐργουπόλει
1839. Ἡ μετάφραση τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Σῦη ποῦ, ὅπως ἀναγγέλλει ὁ
Πιρταπίος (Ἀποθήκη τῶν Ἀρχειλίων καὶ Τερπῶν Γνώσεων, τεύχ. 7, Ἰανουά-
ριος 1848), «εὐρίσκειται ὑπὸ τὰ πιεστήρια ἐν Σῦρω καὶ θέλει ἐκδιδεσθαι εἰς
φυλλάδια ἀπροδιοριστως», καὶ τῆς ὁποίας «τεμάχια θέλουσι καταχωροσθῆ
καὶ εἰς τὰ προσεχῆ φυλλάδια τῆς Ἀποθήκης», τελευτᾶ δὲν ἐκδόθηκε (ὅστε κομ-
μάτια τῆς δημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικόν), προφανῶς ἐπειδὴ στὸ μεταξὺ κυ-
κλοφόρησε ἡ μετάφραση τοῦ έργου ἀπὸ τὸν Ἰ. Ἰσιδωρίδη Σκυλίτση (Σῦρωνη
1848). Οἱ μεταφράσεις τῶν ἔξων διηγημάτων ποῦ δημοσιεύονται στὴν Ἀπο-
θήκη εἶναι ἀσφαλῶς τοῦ Πιρταπίου.

Ὁ Πίθηκος Εοιθ συνοδεύεται ἀπὸ τὸν χαρακτῆρισμὸ (συγγραμμὰ πρωτοφανές). Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἀκολουθεῖ κάποια παράδοση, ἀφοῦ περιφέρεται σ' ἕναν κοινὸν τύπο τῆς λογοτεχνίας: σ' ἐκεῖνον τῆς μεταμόρφωσης τοῦ ἀνθρώπου σὲ ζῶο, ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μετὰ τὸν Ὀμηρο, τὸν Δουκιανὸ καὶ τὸν Ἀπουλίου καὶ συνεχίζεται ὡς τὴς μέρες μας μετὰ τὸν Κάφκα, τὸν Μπουλγκάκωφ, τὸν Ἀστούριας καὶ ἀρκετοὺς ἄλλους. Ἄν ὁ Πιρταριὸς πρωτοτυπεῖ, ἢ πρωτοτυπία του ἰσχύει γιὰ τὰ νεοελληνικὰ πεζογραφήκα δεδομένα. Ἀλλὰ ὁ Πιρταριὸς φαίνεται νὰ μὴν ἀγνοεῖ καὶ τὴ λογοτεχνία τοῦ φανταστικοῦ τοῦ 18ου αἰώνα (Λεσάζ) καὶ τοῦ αἰώνα του (Μπαλζάκ), ἐνῶ ἀντιθετῶς, ἐπιτηδέον, στοιχεῖα ἀπὸ τὴν πικαρικὴ παράδοση καὶ ἀπὸ τὴ θεματικὴ τῆς σάτιρας τῶν γλατρῶν. Μὲ τὸν Μπαλζάκ τὸν Πίθηκο Εοιθ φαίνονται νὰ τὸν συνδέουν κάποια θεματικὰ καὶ τεχνικὰ στοιχεῖα, ἐνῶ ὁ ὑπότιτλος του («Τὰ ἦθη τοῦ αἰῶνος») φαίνεται ν' ἀναπαράγει κἀπὸ τὴν μπαλζακικὴ ἔννοια τῆς «μελέτης τῶν ἠθῶν τοῦ 19ου αἰῶνος», μολονστὶ παραπέμπει ταυτόχρονα καὶ σὲ παλαιότερους «ἠθολογίους» (στὸν Δαμπτουγιὰ καὶ τὸν Ντυκαλό).²⁰ Ἀπὸ τὴς διασυνδέσεις του μετὰ τὴ νεο-

20. Σχετικὰ μετὰ τὸ θέμα τῶν ἀπεικονητῶν ἀκόμη σχέσεων τῆς πεζογραφίας μας τοῦ 19ου αἰῶνα μετὰ τὸν Μπαλζάκ βλ. τὴν ἀποψη τοῦ Ποῦδη (1886): «ἐνῶ ὑπάρχουσι Σκῶδι, Σκῶτος, Βαλζάκ καὶ Δαμαρτίνος, τοὺς μὲν παρορῶμεν, περιοριζόμεθα δὲ εἰς τοὺς πολλὰς αὐτῶν ἐκάρτουμένους Σὴν, Δουκῶν καὶ Κῶων» (*Ἀπαντα, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια* Ἀλκίης Ἀγγέλου, Ἀθήνα 1978, τόμ. 1ος, σ. 24). Πρβλ. καὶ τὸν σχολιασμὸ τῆς ἀπὸ τὸν Ἀγγέλου: «Ἀντιθετὰ πρὸς τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Ποῦδη, ὁ μόνος ἀδικοημένος ἀπὸ τοὺς τέσσαρες μυθιστοριογράφους ποὺ ἀναφέρει εἶναι ὁ Balzac, ἐπειδὴ οἱ ὑπόλοιποι, ἦδη ἀπὸ τὸ 1841 ὡς τὸ 1859 τουλάχιστον, μεταφράζονται καὶ συζητοῦνται ἐπιανεληγμένα» (*Ἐπιμανουῆλ Ποῦδης, Σκαλαδόματα, ἐπιμέλεια* Ἀλκίης Ἀγγέλου, Ἀθήνα 1986, σ. xv'). Ἐντούτοις, ὅπως πιστεῖται τὸ δέχεται καὶ ἡ περὶ τὴν ἀποψη τοῦ Πίθηκου Εοιθ, ὁ Μπαλζάκ δὲν φαίνεται νὰ ἀφῆνει ἐνεπείδως ἀδιδάκτους τοὺς Ἑλλήνας τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡδὴ συζητεῖται—ἔστω σὲ ἐπιπέδῳ καφετείου—στὴν Ἀθήνα τοῦ 1840-41: «et une dissertation sur un roman de Balzac et un drame d'Alexandre Dumas est interrompue

ἑλληνικὴ λογοτεχνικὴ παράδοση ἢ ἰσχυρότερη εἶναι ἐκεῖνη μετὰ τὸν Ἐπιμηλο (τὸ ἀσηγηματικὸ ποίημα τοῦ Μιχαήλου Πεφιδάκη, 1817), τοῦ ὁποῦ οὗ ὁ Πίθηκος Εοιθ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ τὸ πεζογραφικὸ ἀντίστοιχο. Ἀκόμη, φαίνεται νὰ συνμιλεῖ μετὰ τὸν Ζωγράφου τοῦ Παλαιολόγου, στὸν ὁποῖο ἢ συγγὴ ἀναφορὰ τῶν λέξεων πθηκίζω καὶ σιργμός καὶ ὀριζμένες περιγραφὰς τοῦ μιμητισμοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἠθῶν ἀποτελοῦν πρόσφορες μυθολογικὰς ἐκφράσεις τοῦ θέματος τοῦ Πίθηκου Εοιθ.²¹ Τέλος, θὰ πρέπει ν' ἀναφέρουμε καὶ τὴν ἔντονη ριθολογία, ἢ ὅποια εἶχε ἀναπτυθεῖ ἔπειτα ἀπὸ τὴ διατύπωση τῆς προδαρβίνειας ἐξελικτικῆς θεωρίας τῶν ὀργανισμῶν ὄντων ἀπὸ τὸν Δαμάρκ (1809), καὶ ἢ ὅποια ἀντικατοπτρίζεται καὶ στὰ ἑλληνικὰ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς. Στὴν Ἀποθήκη τῶν Ὀφελίων Γνώσεων ἀπὸ τὸ 1839 ὡς τὸ 1842 δημοσιεύονται τέσ-

par une tirade patriotique sur Candie, Omer-Pacha ou Mavrocordatoss) (J.-A. Buchon, *La Grèce continentale et la Morée*, Paris 1843, σ. 62). Τὸ 1850 στὸ διήγημα «Σύδωνος καὶ ἐραστῆς», ποὺ δημοσιεύεται στὴν *Ἐστέρη* (τόμ. 3, σ. 987) μετὰ τὴν ὑπογραφή Φαίδων (Κ. Πάπ), ἀναφέρεται ἢ μπαλζακικὴ «φυσιολογία τῆς ὑπανδρείας», ἐνῶ τὸ 1870 στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη (τόμ. 5-6, σ. 223-224 κ.ε.) δημοσιεύονται μεταφραστικὲς σελίδες («ἐκ τῆς Physiologie du mariage»).

21. Ὁ Ζωγράφος: πίθηκος, -ίζω: σ. 76, 108, 167, 170, 186. σιργμός: σ. 83, 152, 179, 243. Πρβλ. καὶ τὸ χωρίο τοῦ Πίθηκου Εοιθ: «ἐκφέματρο ἐπὶ τοῦ τοῦχου διάφορα ἔλλα ἀρχαιολογικὰ πολὺτιμα πράγματα φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν τὰ ὀμματούλια τοῦ Ὀμήρου, ἢ ταμβακοθήκη τοῦ Σωκράτους, αἱ ἐπομίδες τοῦ Φωκίανος, ἢ καμποσοῦνηξ τοῦ Πισιστρατόου, τὰ ὑποδήματα τοῦ Διογέτους, καὶ πολλὰ ἔλλα τοιαῦτα, ἀγορασθέντα ὑπὸ τοῦ χάριος τοῦ σαρμιοῦ φιλαρχαιολόγου Καλιστράτου κατὰ τὴν εἰς Εὐρώπην διατριβὴν αὐτοῦ», μετὰ τὸ ἔξης χωρίο ἀπὸ τὸν Πολιστάθι: «Νῆ ἔδειξε πρὸς τοῖς ἔλλοις περιεφεράλαιαν, τὴν ὄριαν, εἶπε, ἐφόρει ὁ Ἀλέξανδρος ἔταν ἠγματοῦτσε τὴν οἰκογένειαν τοῦ Δαρείου, ἐν τεμάχιον τῆς ἀπτιδος τοῦ Ἀγιάκω, μίαν χαρφοβελόνην τῆς Ἀρσοδότης, μίαν γραφίδα τοῦ Ὀμήρου, ἐν βέλως τοῦ Λεωνίδα, ἐν χαρφίον τῆς κίβωτον τοῦ Νῆαε, καὶ ἕνα πλῆθον τοῦ Βαβυλωνίου πύργου, τὰ ὅποια ἔλλα ἐθεόρει ὡς γνησιώτατα λείψανα τῆς Ἀρχαίότητος» [Πρῆγμος Παλαιολόγος, Ὁ Πολιστάθης, ἐπιμέλεια Ἀλκίης Ἀγγέλου, Ἀθήνα 1989, σ. 199].

σερα άρθρα με θέμα τή φυσιολογία και τὰ ἦθη τῶν πιθήκων, ἐνῶ ἄλλα δύο δημοσιεύονται στὴν Ἐπιθεώρηση τῶν Ὀφελίμων καὶ Τεχνῶν Ἰνώσεων τοῦ Πιτσιπίου.²²

²¹ Ἄν δὲ καὶ γενικῶς οἱ Ὄργανοὶ διακρίνονται μεταξὺ τῶν ἄλλων εἰδῶν πιθήκων διὰ τῆς μεγάλῃς αὐτῶν πρὸς τὸν ἄρθρωτον ὁμοιότητος, ἀλλ' ἡ ὁμοιότης αὕτη ἀπεκαθίστατο ἔτι μάλλον καταπληκτικώτερα ἐπὶ τοῦ πιθήκου Εὐοθί, ἐνεκα τῆς ἐξωτερικῆς αὐτοῦ μορφῆς, τοῦ μεγέθους τοῦ σώματος, τοῦ βαθμοῦ τῶν διαμορφωτικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐξαισιῶν προτερημάτων τοῦ ζώου τούτου· ὁ πιθήκος Εὐοθί πρὸς τοὺς ἄλλους ἐνεθῆτο μακρὸν πρόξιμα, ἐφόρει πέλδρα, καὶ ἔφερεν εἶδος πτεροῦ ἐπὶ τῆς κακοσχηματισμένης αὐτοῦ κεφαλῆς· αὕτη δὲ καὶ ἡ ὕψιστά καὶ θαυταίχιχος μορφή τοῦ προσώ-

22. Ἐπιθεώρηση τῶν Ὀφελίμων Ἰνώσεων: «Ὁ πιθήκος» (τόμ. 3, 1839, σ. 172-173). «Ὁ Κυμπαυτῆς καὶ ὁ Ὄργανοὶ» (τόμ. 4, 1840, σ. 97-100). «Πιθήκου παλίνου» (3. π., σ. 120-121). «Πιθήκῃ βραδυπόρῳ» (τόμ. 6, 1843, σ. 116). Ἐπιθεώρηση τῶν Ὀφελίμων καὶ Τεχνῶν Ἰνώσεων: «Ὁ λευκώπιος πιθήκος» (τεύχ. 11, Μάιος 1848, σ. 104-105). «Ὁ ὄργανοὶ καὶ τότε πρηνόδουτος πιθήκος» (τεύχ. 12, Ἰούνιος 1848, σ. 126-127). Βέβαια καὶ τότε —ὅπως καὶ σήμερα— ἡ γελόλια μίμηση περιγραφόταν συχνότατα ὡς πιθηκισμός: «Δὲν εἶναι παντελῆς ἀνοησία, ἀντὶ τὸ ἀποκτῆστε τὰς ποικιλίας γνώσεως, τὴν εὐταξίαν, τὴν χρηστοφειαν τῶν ἀλλογενῶν, νὰ μιμῆσθε τὰ ἐκαστῶν τῶν Γερμανῶν, πιθηκοὶ τῶν Ἰταλῶν, ἢ πιθηκοὶ τῶν Γάλλων.» (Ἰδέως Ἐπιθεώρηση, τόμ. 10, 1830, σ. 133). «Παρατήρησε τὰ ἦθη τοῦ πιθήκου ποῖος πολυτιμὸς τόσον εὐκόλως ὑποκρίνεται καὶ μιμῆται: ὡς νὰ ἐφόρει πτεροῦ ἐπὶ κεφαλῆς καὶ ἀργυρῆς ἐπιμαίδια, κἀθηται εἰς τὴν κώλην ὁ διπλωκῶν ἐπὶ κεφαλῆς (Π. Σούτσος, Ὁ Λέανδρος, Ἐν Νεωπόλει 1834, σ. 32). «Καὶ σὺ, ὁ δικαίωμενος ἀπὸ φωνῆς δόξου / μὴ τῆς Φυσιολογίας μὲς ὑπὸ τῆς τοῦ πιθήκου» (Ἰδέως. Σούτσος, Ἐπιθεώρηση Ἰδιότητος, σ. 163). Μεταμόρφωση ἀνοητοῦ σὲ πιθήκο καὶ ταυτάπαν βέλους σὲ παλαμίδα τῆς Χαλμιάς, τοῦ πρωτοκυβλοφοροῦ σὲ ἐπιγενική μετάφραση σὲ δύο φάσεις: 1757-1762 καὶ 1791-1794 (βλ. τὴν «Ἱστορία τοῦ δευτέρου δεξιῶν»: *Τὰ Παλαιὰ καὶ τῆς Χαλμιάς*, Ἐπιθεώρηση *Μεθολογικῶν*, τ. Α', Β', ἐπιμέλεια Ἰωάννου Κεχαγιόγλου, Ἀθήνα 1988, σ. 76-87).

που αὐτοῦ, αἶτε μαλλοὶ καὶ εἰς δεξιὴν ὄνυχας ἀποκρίνεται αὐτοῦ χεῖρες καὶ ἡ παρεκτεταμένη εὐκαμψία τοῦ λόγου ἦσαν σχεδὸν τὰ κριτικώτερα χαρακτηριστικά, τὰ διακρίνοντα τὸ ἄλλορον τούτου ζώου ἀπὸ τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν πλάσματος τῶν χειρῶν τοῦ δημιουργοῦ.

*

Στὴ λογοτεχνία ἡ μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου σὲ ζῶο ἢ σὲ ἀνθρώπινη ὄλη²³ περιέχει ἐρωτήματα ἀναφερόμενα στὴν ἐννοια τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης, κυρίως σὲ βασικὸ συστατικὸ της, ποῦ εἶναι ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση. «Ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς μεταμόρφωσης», γράφει κάποιος μελετητής, «ἀποτελεῖ ἕναν φόρο τιμῆς στὴ μοναδικότητα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς μέσα σ' ἕναν κόσμον σωμάτων».²⁴ Ἄν στὸν ἀρχαῖο ἢ στὸν πρωτόγονο κόσμον τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἔχει περισσότερο χαρακτηριστικὰ θετικὰ, στὸν χριστιανικὸ ἐμφανίζεται ὡς κἀτὶ τὸ ἀρηθρικὸ, καθὼς γίνετα ὄργανο τῶν ἀποτρόπων σχεδίων τοῦ διαβόλου.²⁵ Ὁ κύριος συμβολισμὸς τῆς μεταμόρφωσης εἶναι βέβαια ἡ κατάπτωση τοῦ ἀνθρώπου στὴ ζωὴ κατὰσταση καὶ ὁ κολασμὸς της. Συνήθως ὁ μεταμορφούμενος παίρνει τὴ μορφή ἐκείνου τοῦ ζώου, τὸ ὅποιο ἦδη κουβαλεῖ μέσα του. Ἡ μεταμόρφωση σὲ πιθήκο, εἰδικότερα, σὲ ζῶο δηλαδὴ ποῦ μοιάζει περισσότερο μὲ τὴ μορφή τοῦ ἀνθρώπου, συμβολίζει τὴν ἀλλοίωση τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης ἢ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου τοῦ πωρωμένου ἀπὸ ἀπένθρωπα πάθη, κυρίως ἀπὸ τὴν κακουργεῖα καὶ τὴν ἀνοη-

23. Γιὰ τὸ θέμα τῆς μεταμόρφωσης τοῦ ἀνθρώπου στὴ λογοτεχνία βλ. Pierre Brunel, *Le Mythe de la métamorphose*, Paris 1974. Harold Skulsky, *Metamorphosis: The Mind in Exile*, Harvard University Press 1981. Nancy Gray Diaz, *The Radical Self: Metamorphosis to Animal Form in Modern Latin American Narrative*, University of Missouri Press 1988. Guy Belzane, *La Métamorphose*, Paris 1990.

24. Skulsky, σ. 21.

25. Belzane, σ. 11.

σία.²⁶ («Ἡ ἀπώλεια τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς»), γράφει ὁ Ἑγκελς, «ἐμφανίζεται ὡς τιμωρία γιὰ κάποιον, περισσότερο ἢ λιγότερον, σοβαρὸ ἀμάχημα, ἢ ἀκόμη γιὰ κάποιον παρατῶδες ἔγκλημα. Μιὰ τέτοια κατάσταση, πού σημαίνει ἀποχωρισμὸ ἀπὸ τὸ θεῖο στοιχεῖον», καθιστᾷ τὴς ζώδεις μορφῆς «φυλακές, στὶς ὁποῖες οἱ θεοὶ κλείνουν τὴς ψυχῆς τῶν ἐνόχων». ²⁷ Συγχυτὰ ἡ μεταμόρφωση ὀδηγεῖ στὴ δημιουργία ὄχι ἐνὸς ζώου ἀλλὰ ἐνὸς τέρατος, ἀφοῦ ὁ μεταμορφωμένος, μοιλονότι χάθει τὴν ἀνθρώπινη ὀμιλία, διατηρεῖ τὴν ἀνθρώπινη διάνοιά του. Σ' αὐτὲς τὴς περιπτώσεις συνήθως ἡ ἀπώλεια τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς ἀποτελεῖ ἓνα στάδιο στὴν πορεία μιᾶς ἀντίστροφης ἐσωτερικῆς μεταβολῆς, πού εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ μεταμορφωμένου: ἓνα καθαρτήριο περισσότερον παρὰ μιὰ κόλαση, τὸ ὁποῖο ὀδηγεῖ στὴν ἐπάνοδο στὴν ἀνθρώπινη μορφή, φυσισμένη πλεόν ἀπὸ τὸ φῶς τῆς αὐτογνωσίας καὶ ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ θείου.²⁸ Ἐνας τέτοιος συμβολισμὸς εἶναι φυσικὸ νὰ προσφέρεται στοὺς ἠθολόγους συγγραφεῖς γιὰ ἀλληγορικὰ ἀπεικονίσεις. «Κάθε ποίημα ἐλεγκτικὸ-διδακτικόν», γράφει ὁ Περόνικας γιὰ τὸν Ἑγμῆλο — στὸν ὁποῖο ἡ μεταμόρφωση τοῦ ἥρωα σέ ὄνο ἔχει σκοπὸ νὰ ἐκθέσει, ὅπως καὶ ἡ μεταμόρφωση τοῦ ἥρωα τοῦ Πιρραίου, «τὴν ἐλσεινὴν κατάστασιν τοῦ αἰώνου»²⁹ — «πρέπει νὰ εἶναι συνθετὸν ἀπὸ μίμησιν καὶ ἀπὸ ἀλληγορίας». ³⁰ Στὸν Πιθῆλο Εοῦθ, ὁ ἐλεγγος καὶ ὁ διδακτικισμὸς τοῦ ὁποῖου ἀναφέρονται σὲ συμπεριφορὰς καὶ καταστάσεις λιγότερο ἀφηρημένες ἀπὸ ἐκείνες τοῦ Ἑγμῆλου, ἡ ἀλληγορία ἐπικαλύπτεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐντονότερα σατιρική διάσταση, χάρις στὴν ὅποια ἀποτρέπεται ἡ ὑπονόμηση τοῦ φανταστικοῦ στοιχείου.

26. Jean Chevalier - Alain Gheerbrant, *Dictionnaire des symboles*, Paris 24974, τόμ. 4ος, σ. 209.

27. Brunel, σ. 158-159.

28. Ὁ.π., σ. 173-174.

29. Μιχαήλου τοῦ Περόνικα, *Ποσοδοκίαις εἰς τὸν Ἑγμῆλον ἢ Δημοκρίτου*, 1817, σ. 123: πρβλ. σ. 3, 16, 21, 30, 115, 116.

30. Ὁ.π., σ. 118.

Ὁ νέος οὗτος θεσπότης μου ἀλαῶν καὶ ἐγωῦτῆς ὡς Ἕλληνας, φιλόσοφος ὡς γυνή, ἀρῶν ὡς ὁ περὶ τὸν λόγον περιετράμενος περὸς αὐτὴν καὶ συνοδεύων πᾶσαν λέξιν αὐτοῦ δι' ἐνὸς σχήματος ὡς νευρόσπαστον, ἦθελεν εἶσθαι ἀνυπόφορος καὶ εἰς ἀλήθη πιθῆλον· ἀλλὰ πρὸ πάντων εἶχε τὴν μανίαν ἢ ἀπομιμητὰ γελοῖος τοῦς Ἕλληνας καὶ θαυμάζων ἡλίθιος καὶ αὐτὰ τὰ πορφανῆ ἐλαττώματα τοῦ ἔθνους τούτου, νὰ γνωμοδοτῆ ἀνόητως, ὅτι διὰ μόνης τῆς Ἀγγλικῆς ἐπιδρόης ἠδύνατο νὰ εὐδαιμονήσῃ ἡ Ἑλλάς, μεταβαυούσης τῆς ἐθνικῆς κοβεργήσεως εἰς τὰς χεῖρας ἀποκλειστικῶν τινῶν δαδιούργων, τοὺς ὁποίους ἀνόμαζεν ἱκανοὺς καὶ τυμίους.

Ἄλλ' ἐκράξεν ὡς δυσχεραίων ὁ Καλλίστατος, τὴν ἀνοησίαν ταύτην εἶχε πάντοτε ὁ Ἀγγαλὸς! Οὐδέποτε ἠδυνήθηρ νὰ πείσω τὸν ἄηθοιστον τοῦτον, ὅτι αἱ ἔθνικαι ἐπιβάσεις καταστρέφουσι πάντοτε τὰ ἔθνη, καὶ ὅτι μόνη ἡ Γαλικὴ ἐπιδρόη ἠδύνατο νὰ ἐνώσῃ τὸ ἔθνος ἡμῶν εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν τῆς εὐκλείας καὶ δόξης, τὸν ὁποῖον ἡ Ἑλλάς κατεῖχε μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἔθνων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλουτάρχου!

*

Ποιά θὰ ἦταν ἀραγε ἡ τύχη τοῦ Πιθῆκου Εοῦθ ἂν εἶχε δημοσιευεῖ αὐτοτελῶς καὶ ὀνόκληρος; Ἀσφαλῶς ἡ θέση τοῦ Πιρραίου ὡς μυθιστοριογράφου θὰ ἦταν πολὺ πιὸ σεβαστὴ ἀπὸ αὐτὴν πού τοῦ ἔχει προσπορίσει ἡ Ὀρφανὴ τῆς Χίου. Ὅπως ὅποτε ἡ σημερινὴ ἐπιανεκτίμηση — γιὰ τὴν ἀκρίβεια, ἀνακάλυψη — τοῦ ἡμιτελοῦς αὐτοῦ ἔργου κάνει τὴ θέση τοῦ Πιρραίου σεβαστότερη. Γιατὶ ὁ Πιθῆκος Εοῦθ, ἀκόμη καὶ στὴ μορφή μετ' τὴν ὅποια τὸν βόισκουμε, εἶναι, μαζί μετ' τὸν Πολυταθῆ τοῦ Παλαιολόγου καὶ τὸν Θάνο Βλέκα τοῦ Παύλου Καλλιγῆ τὰ καλύτερα πρὶν ἀπὸ τὸν Ποῦδη μυθιστορογράφοι μας. Καὶ ἂν εἶχε δημοσιευεῖ ὀνόκληρος, ἢ ἂν βρισκόταν κάποτε τὸ χαμένο μέρος του (πράγμα μᾶλλον ἀπίθανο) θὰ ἦταν τὸ σημαντικότερο ἔργο τῆς πεζογραφίας μας ὡς τὴν Πάπισσα Ἰωάννα (1866). Πιθανότατα μετ' τὴς ἀφετέρας του θὰ εἶχε γονιμοποιήσῃ τὸ

έργο τῶν μετέπειτα πεζογράφων, ἀν κρίνουμε ἀπὸ τὰ ἔγγραφα του ποὺ ἀνακαλύπτουμε σὲ ὀρισμένα πεζογραφήματα αὐτῆς τῆς περιόδου: στὸ διήγημα-ἀναφορά ἐνὸς οὐραγοστόχακου «Πρὸς τὸν σεβαστὸν διευθυντὴν τοῦ Ζωολογικοῦ Κήπου» τοῦ Λονδίνου τοῦ Νικολάου Δραγούμη (Πανδώρα, τεύχ. 7, 1850).³¹ στὴν «Ἱστορία μιᾶς οὐραγοστόχακου» τοῦ Λασκαράτου· καὶ στὴν «Ἱστορία ἐνὸς πιθήκου» τοῦ Ροῦθι, ὁ ὁποῖος, ὡς Συριακός, θὰ πρέπει νὰ εἶχε τὸ περσοῦνικό τῆς Ἑρμούπολης, ὅπου δημοσιεύτηκε ὁ Πιθήκος Εοῖθ, στὴ βιβλιοθήκη του. Ὑπόρχουν ὀρισμένες λεπτομέρειες στὴν «Ἱστορία ἐνὸς πιθήκου» ποὺ δείχνουν ὅτι τὸ διήγημα αὐτὸ δὲν ἦταν ἀποτέλεσμα μόνον τῶν θαρβινικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ συγγραφέα του ἀλλὰ καὶ τῆς γοητείας ποὺ θὰ πρέπει νὰ εἶχε ἀσκήσει στὸν Ροῦθι ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Πιθήκου Εοῖθ. Ἡ παροιμιώδης φράση τοῦ Ροῦθι «ξυράφιον εἰς χειρὰς πιθήκου»,³² ποὺ τὴν συναντᾶμε καὶ στὸν Λασκαράτο («ξυράφιον στὰ χεῖρα τῆς Ματιμούς»³³) ὅσο κι ἂν θυμίζει μιὰ παρόμοια εἰκόνα τοῦ Πῖε (ἀπὸ τὸ διήγημα «Τὰ ἐργαζήματα τῆς Rue Morgue»)³⁴ ἢ ἂν φαίνεται ν' ἀπηχεῖ κατὰ ἀπὸ τῆ λαϊκῆ θυμοσοφία, θὰ πρέπει ν' ἀπορροφᾶ καὶ τὴν ἀνάμνηση τῆς ἀστείας σχημῆς τοῦ

31. Τὸ ἔξυπνο αὐτὸ ἐπιστολικαῖο διήγημα, ποὺ παρουσιάζεται ὡς μετὰφραση «Ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ» καὶ ὑπογράφεται μὲ τὸ ψευδώνυμο Τωβίας, ὁ συγγραφέας του ὑποτίθεται ὅτι τὸ ἔγραψε γιὰ ν' ἀντιμετωπύσει τὴς ἀνακρίβειες ἐνὸς ἀγγλικοῦ πιθολογικοῦ κειμένου, ποὺ εἶχε δημοσιευτεῖ μεταφρασμένο στὸ 40 τεύχος τῆς Πανδώρας μὲ τίτλο «Διάκτους οὐραγοστόχακου ἐκ Βορνεοῦ εἰς Λονδῖνον». «Ὅτι καὶ τὰ δύο κείμενα γράφτηκαν ἀπὸ τὸν Ν. Δραγούμη (καί, συνεπῶς, ἀποτελοῦν ἀμόρφτα ἓνα διήγημα) δηλώνεται στὸν πίνακα περιεχομένων τοῦ αὐτοῦ τεύχους.

32. Ἐπιμανουὴλ Ροῦθις, Ἄπαντα, τόμ. 2ος, σ. 229.

33. Ἀνδρέας Λασκαράτος, Ἄπαντα, φιλολογικῆ ἐπιμέλεια Ἀλέκος Παπαγεωργίου· Ἀντ. Μοσχοβάκης, Ἀθήνα 1959, τόμ. 1ος, σ. 79.

34. Βλ. Ἀθηνᾶ Τεωργαντά, Ἐπιμανουὴλ Ροῦθις: Ἡ πορεία πρὸς τὴν «Πίστινα Ἰωάννου», Ἀθήνα 1993, σ. 209, 311· τῆς Ἰδίας, «Ὁ εἰσηγητὴς καὶ πρῶτος μεταφραστὴς τοῦ Πῖε στὴν Ἑλλάδα», Διαβάτω, τεύχ. 112 (13 Φεβρουαρίου 1985), σ. 37.

ξυραφοφόρου πιθήκου Εοῖθ, στὴν περιγραφή τῶν περιπετειῶν τοῦ ὁποῖου ἀναγνωρίζουμε κάποτε ἓνα ροῦθιο χιούμιος καὶ ὕφος:

Ἐνὶ τέλους ὁ θάνατος τοῦ λεγόμενου συζύγου αὐτῆς προξένου τῆς Νεαπόλεως, ἐπελθὼν κατὰ τὴν εἰς Ἀγγυπτον διατρεβὴν ἡμῶν, ἀπεμάλωσε μέγα μένος τῆς ἀληθοῦς ἱστορίας τῆς γυναικὸς ταύτης, καὶ ἰδίως ἐββαίωσε τὴν ἀμφιβαλλομένην θρησκείαν αὐτῆς· διότι ὁ προξένος τῆς Νεαπόλεως, ἐπιήσας τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ θέλων νὰ ἐγκαταλείπη εἰς τὴν γυναικᾶ μετὰ τῆς ὁποίας συνέζησε τοσαῦτα ἐτη χρηματικῆν περιουσίαν καὶ κοινωνικῆν τινα ἕσασιν διὰ τῆς ἐν αὐτῇ διατηρήσεως τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἰδὼν πλησιάζοντα τὸν θάνατον, προσεκάλεσε τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἰερεῖς τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, καὶ παρκατένευσε αὐτοὺς νὰ συζεύξωσιν αὐτὸν εἰς γάμον μετ' αὐτῆς· ἀλλ' οὗτοι γνωρίζοντες ἀκριβῶς τὴν μυστηριώδη ἱστορίαν καὶ καταγοῶν τῆς Δεσποῖνης ταύτης, ἠρηθήσαν νὰ συζεύξωσιν εἰς γάμον Ἑβραϊαν γυναικᾶ μετὰ Χουστανοῦ, ἐκτός ἂν αὐτὴν συγκατένευε προσηγουμένως νὰ βαπτισθῇ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ καιρὸς δὲν ἐπέτρεπεν οὐδεμίαν ἀναβολὴν, διότι ἡ ἀγωνία τοῦ θανάτου καταλαβοῦσα ἤδη τὸν προξένον ἐββαίωσεν ὅτι μετὰ τινας ὥρας οὗτος ἀποθνήσκει, ἢ προξένωσιν συγκατένευσε ἀμέσως εἰς τὴν πρότασιν ταύτην, καὶ οὕτως ἐν διαστήματι ἡμερῶν ἢ παρὰ ἡμέρας αὐτὴ Δέσποινα κατηγγήθη εἰς τὴν Χουστανικὴν θρησκείαν, ἐβαπτισθῆ, ἐνωμρευέθη καὶ ἐγγήσε.

*

Τὸ κείμενο τοῦ Πιτσατίου σταματᾶ μὲ τὴν ἐπάνοδο τοῦ Μπαρτόλνυ στὴ μορφή τοῦ ἀνθρώπου καὶ μὲ τὴν ἀπόφραση τοῦ ἐξιδεωμένου καὶ σωφρονισμένου πλῆθους ἐργαζήματα νὰ φανεῖ στὸ ἔξῃς ὀφθαλμὸς στὴν κοινωνία καὶ νὰ παραμείνει στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ τελειώσει τὴς μέρες του δίπλα στὸν Καλλιόπαρα Εὐγενίδη. Μολονότι ἡ τελευτᾶ του σελοῖδα ἔχει τὴν ἐνδειξή («ἀκοιλοθεῖ»), ἡ συνέχεια δὲν ἐμφανίστηκε σὲ κανένα ἀπὸ τὰ ροῖα ἐπιόμενα τεύχη, μὲ τὰ ὁποῖα

τὸ περιοδικὸ ἐξεμέτρησε τὸν βίω.³⁵ Οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους διακόπτεται ἡ δημοσίευσή του μυθιστορημάτων δὲν ἐξηγοῦνται ἀπὸ τὸν Πιτσιπίου, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑποθέσεις μόνον θὰ μπορούσαμε νὰ κάνουμε. Ἡ πιθανότερη αἰτία φαίνεται ἡ ἐξῆς: καθὼς μετὰ τὴν ἐπάνοδο τοῦ Μπαρτόλντυ στὸ ἀνθρώπινο σχῆμα φαίνεται νὰ ὀλοκληρώνεται τὸ πρῶτο μέρος τοῦ μυθιστορημάτων (τὸ κείμενο ἦδη στὴ μορφή μετὰ τὴν ὁποία σώζεται θὰ μπορούσε νὰ σταθεῖ ὡς τελειωμένο ἔργο), ὁ Πιτσιπίου θὰ πρέπει ν' ἀποφάσισε νὰ μὴ συνεχίσει τὴ δημοσίευσή του ἀπὸ φόβο μήπως δὲν ἐγγραφεῖ ἰκανὸς ἀριθμὸς συνδρομητῶν γιὰ τὴν ἀυτοτελεθῆ ἐκδόσή του, τὴν ὁποία σχεδίαζε. Μὲ σημείωσή του στὴν ἀρχὴ τῆς πρώτης συνέχειας ἦδη ἀπαγόρευε «πᾶσαν μετατύπωσιν αὐτοῦ», ἐπειδὴ, ὅπως γράφει, «τὸ σύγγραμμά τοῦτο θέλει τυπωθῆ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς ἰδιαιτέρον βιβλίον».³⁶ Ἡ σημείωσις αὐτὴ καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὸ δηλούμενο ὡς «Μέρος πρῶτον» τμήμα τοῦ ἔργου εἶναι διημιμένο σὲ καλὰ ὀργανωμένα κεφάλαια, δείχνουν ὅτι ὁ Πιθηκὸς Εοῦθ δὲν γραφόταν κατὰ συνέχειας ἀλλὰ ὅτι εἶχε ὀλοκληρωθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τῆς δημοσίευσής του στὸ περιοδικό.

Ποιά νὰ ἦταν ἄραγε ἡ συνέχεια καὶ τὸ τέλος τοῦ μυθιστορήματος; Καθὼς γιὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ μὴ σωζόμενου μέρους δὲν ἔχουμε καμμία πληροφορία, ὁ πειρασμὸς τῆς εἰκασίας εἶναι μεγάλος, ὅσο καὶ ἀν' ἡ περιδιάβασις στὰ πεδία τῆς λογοτεχνικῆς φαντασίας.³⁷ Τοῦ μυθιστορηματος δημοσιεύτηκαν τὰ 17 πρῶτα κεφάλαια (Κεφάλαιον Α' - Κεφάλαιον ΠΗ') ἀπὸ τὸ τεύχος 10 τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1848 ὡς τὸ τεύχος 16 τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ ἴδιου ἔτους (σ. 91-96, 114-120, 137-144, 162-168, 189-191, 214-216, 237-240). Ὅμως ἀπὸ ἐκ σημεῖο καὶ μετὰ τὰ κεφάλαια ἀριθμοῦνται λανθασμένα: τὸ 14ο κεφάλαιον ἐφαρμίζετα ὄχι ὡς ΙΑ' ἀλλὰ ὡς ΙΕ', τὸ 15ο ὡς ΙΣΤ' κ.ο.κ., χωρὶς νὰ φαίνεται ὅτι τὸ κεφάλαιον ΙΑ' ἔχει παραλειφθεῖ ἀπὸ ἀπροεξία, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει συνολογιστικὸ κενὸ ἀνάμεσα στὰ κεφάλαια ΙΠ' καὶ ΙΕ' καὶ ἡ ἀφήγησις συνεχίζεται κανονικά. Στὰ τεύχη 17 (Νοέμβριος), 18 (Δεκέμβριος 1848) καὶ 19 (Ἰανουάριος 1849), ποὺ εἶναι τὰ τελευτὰ τοῦ περιοδικοῦ, δὲν ὑπάρχει ἡ συνέχεια τοῦ ἔργου.

35. Τεύχ. 10 (Ἀπρίλιος 1848), σ. 91.

σίας θὰ μᾶς ἐβγαίε ἐξω ἀπὸ τὴ φιλολογία καὶ τὴν κριτικὴ. Ὁ χαρακτήρας τοῦ Πιτσιπίου, ὅπως διακρίνεται ἀπὸ τὸν Πιθηκὸ Εοῦθ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὄρουσμένα ἐνδιαφέροντα περιστασιακά τοῦ βίου του, μᾶς ὀδηγεῖ σὲ κάποιες ὑποθέσεις γιὰ τὴν ἐκβάσις τοῦ ἔργου, τῆς ὁποῖας θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ διατυπώσουμε χάριν παιδιᾶς. Ἡ ἀντισυμβατικὴ ἰδιοσυγκρασία τοῦ Πιτσιπίου (ἡ βιαϊότητα ἀντιπραγματικῆς λιβελλογραφίας του τὸν ἀνέγκασε νὰ φύγει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.³⁷ ἐκδιώχθηκε ἀπὸ τὸ γυμνάσιον Σύρου, γιὰτὶ δὲν εἶχε δώσει «δείγματα ἰκανότητος καὶ ἡθικῆς μορφώσεως»³⁸) καὶ ἡ ἀποστροφή του πρὸς τὰ κακῶς κείμενα, ποὺ θὰ πρέπει ν' ἀφθονοῦσαν γι' αὐτὸν στὴν Ἀθήνα τῆς δεκαετίας τοῦ 1840, δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σκεφτόμαστε ὅτι ἡ συνέχεια τοῦ μυθιστορημάτων θὰ ἀναλωνόταν στὴν περιγραφή τοῦ ἐναγέτου βίου τοῦ Εοῦθ. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὁ πεφωτισμένος πρῶτον πιθηκὸς νὰ ἐρχόταν σὲ τέτοιες προστριβές καὶ συγκρούσεις μετὰ τὸ ἀθηναϊκὸ (καὶ γενικότερα τὸ ἐλληνικὸ) περιβάλλον του, ὥστε νὰ ἐνωθετὴ τῆ ζωῆ του ὡς ἀθρόωτον λιγότερο εὐχάριστη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ πιθήκου. Ὅπως ὁ παπαγάλος τῶν Ἀπομνημονευμάτων ψιττακοῦ τοῦ Παναγιώτη Σούτσου, ἀπαυδισμένος ἀπὸ τὴ συμβίωσή του μετὰ τοὺς ἀθρόωτους, ἀποφασίζει νὰ ἐπιστρέψει στὴ ζωῆ τοῦ δάσους, ἔτσι καὶ τὸ μυθιστορηματὸν Πιτσιπίου θὰ μπορούσε νὰ τελειώνει μετὰ τὸν Εοῦθ νὰ ἐπιθυμῆ τὴν ἐκ νέου μεταμόρφωσή του σὲ οὐρανοστάγην καὶ τὴ σωτήρια ἀναχώρησή του γιὰ κάποια ζούγκλα μακρινή.

1994

37. Βλ. χωρὶς τὸ φυλλάδιό του Ὁ Ἀνατολικὸς Χριστιανὸς ἢ Ἐπιστολαί, Ἐν Μελίτη 1852.

38. Βίω Πάτριου, «Ἐξωτερικὰ σημεῖα φραγκισμοῦ καὶ σπουδῆ τῆς γαλλικῆς στὴν ἀναπτυσσόμενη Ἐθνοπολιτὴν, Συγκριτὰ Γράμματα, τεύχος 9 (Ἰανουάριος 1990), σ. 29.